

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ & ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, (1900-1940): Πώς οι τράπεζες συνέβαλαν στην ενίσχυση της ελληνικής βιομηχανίας και ποια ήταν η συμβολή της τελευταίας στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.

ΑΛΕΞΙΟΥ ΑΝΤΩΝ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ

Α ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ Δρ. Βετσόπουλος Απόστολος
Β ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ Δρ. Καφούσιας Διονύσης

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ 2011

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ & ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα,(1900-1940):Πως οι τράπεζες συνέβαλαν στην ενίσχυση της ελληνικής βιομηχανίας και ποια ήταν η συμβολή της τελευταίας στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.

ΑΛΕΞΙΟΥ ΑΝΤΩΝ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ (Α.Μ. 13832)

Α ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ Δρ. Βετσόπουλος Απόστολος
Β ΕΙΣΗΤΗΣ Δρ. Καφούσιας Διονύσης

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ 2011

ΕΙΣΗΓΗΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ υποβάλλεται
ενσωματωμένη σε κάθε αντίτυπο της πτ. εργασίας

ΤΙΤΛΟΣ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

καταχώρηση θέματος όπως στον πίνακα θεμάτων

--

ΦΟΙΤΗΤΕΣ

ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΑΡ. ΜΗΤΡ.	E-mail

ΕΚΘΕΣΗ ΕΓΚΡΙΣΗΣ ΕΙΣΗΓΗΤΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

καταχώρηση από τον εισηγητή

--

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ

--

(Σε περίπτωση ηλεκτρονικής υποβολής
δεν χρειάζεται υπογραφή)

ΥΠΟΓΡΑΦΗ

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ

Οι διαπιστώσεις, τα αποτελέσματα, τα συμπεράσματα και οι πιθανές προτάσεις της παρούσας πτυχιακής εργασίας –εκτός των αναφορών που σημαίνονται ως λήμματα– αποτελούν προσωπικές θεωρητικές ή εμπειρικές διαπιστώσεις του σπουδαστή (σπουδάστριάς) ή της ομάδας των σπουδαστών που την επιμελήθηκαν και δεν απηγούν κατ' ανάγκη τη γνώμη του εισηγητή εκπαιδευτικού, του Εκπαιδευτικού Προσωπικού του Τμήματος Λογιστικής ή του Α.Τ.Ε.Ι. Μεσολογγίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΞΩΦΥΛΛΟ.....	1
ΕΣΩΦΥΛΛΟ.....	2
ΕΙΣΗΓΗΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	3
ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ.....	4
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	5
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	7
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.....	12
Μεσοπόλεμος	
1.1. Ο Μεσοπόλεμος στην Ελλάδα.....	12
1.1.1. Ιστορική αναδρομή έννοια Μεσοπόλεμου.....	13
1.1.2. Η Ελληνική εξωτερική πολιτική την περίοδο του Μεσοπόλεμου(1923-1940)	13
1.1.3. Η ελληνική κοινωνία στον Μεσοπόλεμο (1923-1940).....	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.....	16
Η κοινωνική,οικονομική και πολιτική κατάσταση της Αθήνας τον 20^ο αιώνα	
2.1. Η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση της Αθήνας και του Πειραιά.....	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.....	21
Η βιομηχανία και η μετανάστευση του 20^{ου} αιώνα	

3.1. Χωρική οργάνωση των μεταναστών.....	21
3.2. Η κατάσταση των προσφύγων στην Αθήνα τα πρώτα χρόνια του μεσοπολέμου.....	22
3.3. Προσφυγικοί συνοικισμοί.....	24
3.4. Η αποκατάσταση των προσφύγων.....	29
3.5. Ο οικισμός της Ν. Ιωνίας.....	31
3.5.1. Τα πρώτα χρόνια του οικισμού της Ν. Ιωνίας.....	33
3.6. Οι πρώτες βιομηχανικές ζώνες.....	36
3.7. Η άνοδος και η πτώση της ταπητουργίας.....	40
3.8. Η βιομηχανία της Μουταλάσκη.....	42
3.9. Οι βιομηχανίες του Κυρκίνη και οι συγκρούσεις.....	44
3.10. Βιομηχανίες που άνοιξαν την περίοδο (1900-1940).....	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.....	48
Το τραπεζικό κεφάλαιο, η κρίση και η ραγδαία ανάπτυξη της βιομηχανίας	
4.1. Το τραπεζικό κεφάλαιο την περίοδο του Μεσοπολέμου.....	48
4.1.1. Το τραπεζικό κεφάλαιο και η ίδρυση των τραπεζών.....	48
4.1.2. Τι προηγήθηκε της μεγάλης κρίσης.....	49
4.1.3 Η οικονομική αναδιάρθρωση κατά τον Μεσοπόλεμο (1933-1940).....	52
4.2. Η εκρηκτική ανάπτυξη της βιομηχανίας μετά την κρίση.....	54
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.....	57
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	
5.1. Γενικά Συμπεράσματα.....	57
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ.....	60

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- **Α.Ε.Π.:**Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
- **Γ.Ο.Κ.:**Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός
- **Γ.Σ.Ε.Ε.:**Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας
- **Ε.Α.Π.:**Επτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων
- **Ε.Τ.Ε.:**Εθνική Τράπεζα Ελλάδος
- **Τ.Π.Π.:**Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να αναλύσει την ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα δηλαδή από το 1900 έως το 1940 και τι ενέργειες πραγματοποιήθηκαν προκειμένου η χώρα να αφομοιώσει τους μετανάστες που είχαν εισέλθει και να επιτύχει ταυτόχρονη οικονομική ανάπτυξη. Πιό συγκεκριμένα θα αναφερθούμε για την περίοδο του μεσοπολέμου και την ελληνική εξωτερική πολιτική καθώς και τις κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν τότε.

Επιπλέον θα εξετάσουμε την βιομηχανική ιστορία της Ελλάδος δηλαδή την ανάπτυξη των βιομηχανιών στην Ελλάδα και την εξέλιξη τους κατά την πάροδο των διαφόρων ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων για την περίοδο από το 1900 έως το 1940 καθώς και την ένταξη των μελών της κοινωνίας στις πρώτες βιομηχανίες.

Επίσης στην παρούσα μελέτη εξετάζεται το φαινόμενο της μετανάστευσης εκείνης της περιόδου και τι επιπτώσεις είχε τόσο για την Ελλάδα όσο και για τους ίδιους τους μετανάστες. Ερευνώνται οι συνθήκες διαβίωσης των μεταναστών και οι πόλεις που επέλεξαν να εγκατασταθούν. Αναλύονται οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν από την πολιτεία προκειμένου να προσφέρει στέγη και εργασία στους πρόσφυγες αλλά και οι αντιδράσεις που προκλήθηκαν από τους ντόπιους κατοίκους καθώς κάποιοι εξαιτίας των μεταναστών δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν εργασία.

Τέλος θα αναλύσουμε την ανάπτυξη των τραπεζικών ιδρυμάτων και την κίνηση του τραπεζικού κεφαλαίου για την ενίσχυση των βιομηχανιών και εν συνεχεία την ανάπτυξη της οικονομίας στην Ελλάδα την περίοδο του μεσοπολέμου όπως και την κρίση που επήλθε το 1933 αλλά και την ραγδαία ανάπτυξη μετά την κρίση.

Αλεξίου Αλεξάνδρα

Μεσολόγγι 2012

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη σαν στόχο έχει να μελετήσει και να παρουσιάσει την κατάσταση της ελληνικής βιομηχανίας για την περίοδο από το 1900 έως το 1940. Επιδιώκει να παρουσιάσει την πορεία που ακολούθησε η βιομηχανία εκείνα τα χρόνια, πως η είσοδος των μεταναστών την επηρέασε και τι αποτελέσματα είχε στην οικονομία της Ελλάδος αλλά και ποια η συμβολή των τραπεζών στην ενίσχυση της.

Παρουσιάζεται η έννοια του μεσοπόλεμου στην Ελλάδα, μια σημαντική περίοδο για την αναδιάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας καθώς την περίοδο αυτή η Ελλάδα πέρασε μέσα από μια σειρά σημαντικών ιστορικών γεγονότων όπως την Μικρασιατική Καταστροφή και τον ερχομό των προσφύγων στην Ελλάδα που κατά κύριο λόγο αποτέλεσαν ένα σημαντικό ποσοστό του εργατικού δυναμικού στον κλάδο της βιομηχανίας. Στην πορεία της μελέτης εξετάζονται και μερικές από τις σημαντικότερες βιομηχανίες που ιδρύθηκαν στην Ελλάδα και την εξέλιξη τους την περίοδο αυτή.

Επίσης εξετάζεται και η παρουσία των πρώτων τραπεζικών ιδρυμάτων που εμφανίστηκαν μαζί με την ελληνική βιομηχανία καθώς και την κίνηση του τραπεζικού κεφαλαίου για την οικονομική ενίσχυση των βιομηχανιών, που σαν αποτέλεσμα, είχε την ανάπτυξη του συνόλου της ελληνικής οικονομίας.

Η άφιξη των προσφυγικών πληθυσμών στην Ελλάδα όπως θα δούμε δεν μπόρεσε να περάσει απαρατήρητη καθώς σημάδεψε την χώρα σε πολλούς τομείς. Οι πρόσφυγες που εισήλθαν στην Ελλάδα ζούσαν υπό άθλιες συνθήκες και η πολιτεία υιοθέτησε κατά καιρούς διάφορες πολιτικές προκειμένου να τους προσφέρει στέγη, εργασία και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης.

Ωστόσο η είσοδος των μεταναστών στην Ελλάδα δημιούργησε ένα κοινωνικό μωσαϊκό καθώς άνθρωποι με διαφορετική κουλτούρα, συνήθειες και καταγωγή κλήθηκαν να ζήσουν στις ίδιες περιοχές με αποτέλεσμα την δημιουργία προβλημάτων.

Βασικό ζητούμενο της πολιτείας για πολλά χρόνια αποτέλεσε η κοινωνική ενσωμάτωση και η αποκατάσταση των προσφύγων καθώς ήταν αναγκαία ή αντιστάθμιση των απωλειών της περιουσίας τους και της πατρίδας τους. Το κράτος προσέφερε στους πρόσφυγες οικοπέδα στα οποία είχαν την δυνατότητα να οικοδομήσουν προσφυγικούς συνοικισμούς, ωστόσο η δημιουργία ξεχωριστών συνοικισμών και οι εντάσεις που υπήρχαν μεταξύ των προσφύγων και των ντόπιων κατοίκων έκαναν ακόμα πιο δύσκολη την ενσωμάτωση τους και τους ωθούσαν προς την απομόνωση και την εσωστρέφεια όπως για παράδειγμα η προσφυγική ενδογαμία.

Εξίσου σημαντική ήταν και η απορρόφηση αρκετών προσφύγων προς τον αγροτικό τομέα όπου εκεί τα πράγματα ήταν καλύτερα και οι συνθήκες διαβίωσης πιο υγιείς. Ωστόσο μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, ενώσεις εργοδοτών διεκδικούν από την πολιτεία τους προσφυγικούς συνοικισμούς προκειμένου να διευρύνουν την αγορά των φθηνών εργατικών χεριών στα βιομηχανικά κέντρα αλλά και σε περιοχές που η βιομηχανία αναπτυσσόταν τάχιστα.

Η μελέτη μας διακρίνεται σε 5 κεφάλαια και ειδικότερα:

- ✓ Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται ο Μεσοπόλεμος, δίνεται η έννοια αυτού και παρουσιάζεται μια ιστορική αναδρομή. Αναλύεται η κατάσταση που επικρατούσε τότε και τι εξωτερική πολιτική ακολουθούσε η Ελλάδα. Τέλος παρουσιάζονται οι συνθήκες υπό τις οποίες λειτουργούσε η ελληνική κοινωνία κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.
- ✓ Στο δεύτερο κεφάλαιο της μελέτης αναλύεται η κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση της Ελλάδος κατά τον 20^ο αιώνα.
- ✓ Στο τρίτο κεφάλαιο έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση και ανάλυση καθώς πραγματεύεται την βιομηχανία του 20^{ου} αιώνα. Αρχικά παρουσιάζεται ο τρόπος κατανομής των μεταναστών στην Ελλάδα χωρικά, οι συνθήκες υπό τις οποίες ζούσαν οι πρόσφυγες τα πρώτα χρόνια που ήρθαν στην Ελλάδα και πώς κατάφεραν να δημιουργήσουν τους πρώτους προσφυγικούς συνοικισμούς. Στην συνέχεια παρουσιάζεται το σχέδιο της πολιτείας για την αποκατάσταση των προσφύγων, η δημιουργία του πιο γνωστού οικισμού της Νέας Ιωνίας και πως ήταν τα πρώτα χρόνια η διαβίωση των προσφύγων. Εν συνεχεία αναλύονται οι πρώτες βιομηχανικές ζώνες που έκαναν την εμφάνιση τους και η ταπητουργία η οποία αν και αναπτύχθηκε σημαντικά δέχτηκε

πολλά χτυπήματα τα οποία την οδήγησαν στην πτώση. Τέλος στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται οι πιο σημαντικές βιομηχανίες που ξεχώρισαν και ορισμένες προσωπικότητες που με τις ενέργειες τους άλλα τα οικονομικά δεδομένα της χώρας.

- ✓ Στο τέταρτο κεφάλαιο της μελέτης αναλύεται ο τραπεζικός τομέας και πως αυτός συνέβαλλε στην ανάπτυξη της βιομηχανίας. Ειδικότερα ερευνάται το τραπεζικό κεφάλαιο κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, ο τραπεζικός τομέας που είχε αρχίσει να αναπτύσσεται, τι συνθήκες επικρατούσαν πριν την κρίση αλλά μετά από αυτήν και αν τελικά η βιομηχανία κατάφερε να ορθοποδήσει και να αναπτυχθεί ακόμα περισσότερο.
- ✓ Στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματά μας όπως αυτά προέκυψαν από την παρούσα μελέτη.

Εν συντομία στόχος της μελέτης είναι να παρουσιάσει την κοινωνική και οικονομική κατάσταση της Ελλάδος και της βιομηχανίας της από το 1900-1940 και να δείξει πως με την πάροδο των ετών επετεύχθη οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη έχοντας πάντα υπόψη τις θυσίες των πολιτών (γηγενών και μη), τις άσχημες συνθήκες υπό τις οποίες ζούσαν αλλά και τα πολλά προβλήματα που είχαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Μεσοπόλεμος

1.1.Ο Μεσοπόλεμος στην Ελλάδα

1.1.1 Ιστορική αναδρομή έννοια Μεσοπόλεμου

Η περίοδος μεταξύ του 1923 και του 1940, μεταξύ δηλαδή της Μικρασιατικής Καταστροφής και της εισόδου της χώρας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, θα μπορούσε να οριστεί ως ο Ελληνικός Μεσοπόλεμος - σε αντιδιαστολή με τον Ευρωπαϊκό. Η ήττα των ελληνικών δυνάμεων στη Μικρά Ασία σηματοδοτεί τη λήξη μίας δεκαετίας συνεχών πολέμων, αλλά και τη διαγραφή της "Μεγάλης Ιδέας"¹ μετά από μια εκατονταετία εδαφικών επεκτάσεων και πληθυσμιακών ενσωματώσεων.

Η εσωστρέφεια και τα αιτήματα εσωτερικής ανασυγκρότησης, στη βάση των νέων πολιτικο-κοινωνικών δεδομένων, έμελλαν να εγγραφούν ως θεμελιακά χαρακτηριστικά της περιόδου αυτής. Εξάλλου, πρόκειται για μια παραγμένη, γεμάτη

¹ Με τον όρο μεγάλη ιδέα αναφερόμαστε στο πολιτικό και εθνικιστικό ιδεώδες που διαδόθηκε στον ελληνικό κόσμο από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και αποτελούσε τον άξονα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας έως την τρίτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Κύριο θέμα της Μεγάλης Ιδέας ήταν η διεύρυνση των ελληνικών συνόρων για να περιλάβουν περιοχές με ελληνικούς πληθυσμούς που βρίσκονταν υπό ξένη κυριαρχία. Επί της ουσίας πρόκειται για αλυτρωτικό Ελληνικό οραματισμό, τον οποίο εμπνεύσθηκε ως όρο για δημιουργικούς λόγους ο πρώτος συνταγματικός πρωθυπουργός Ιωάννης Κωλέτης στα μέσα του 19^{ου} αιώνα αυτοκρατορίας και παρέμεινε ως στόχος ουσιαστικά όλων των Ελληνικών κυβερνήσεων μέχρι τον Αύγουστο του 1922 όταν εγκαταλείφθηκε οριστικά μετά τη Μικρασιατική καταστροφή.

αντιφάσεις και πισωγυρίσματα περίοδο - κλειδί για τη βαθύτερη κατανόηση και διαμόρφωση της νεοελληνικής κοινωνίας ως τις μέρες μας.

Για πρώτη φορά, η ελλαδική κρατική οντότητα τείνει να συμπεριλάβει στους κόλπους της το μέγιστο ποσοστό του Ελληνισμού. Πάνω από τα ερείπια της καταστροφής γεννιέται μια περίοδος μεταβατικού χαρακτήρα χωρίς κυρίαρχο ιδεολογικό και συνεκτικό ιστό.

1.1.2. Η Ελληνική εξωτερική πολιτική την περίοδο του Μεσοπόλεμου (1923-1940)

Μετά το 1923, και για όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, η ελληνική εξωτερική πολιτική εισήλθε σε μια νέα φάση. Ο αλυτρωτισμός και η εδαφική ολοκλήρωση, που για έναν ολόκληρο αιώνα αποτελούσαν τις βασικές συνισταμένες των επιδιώξεων της χώρας, αντικαταστάθηκαν από άλλους προσανατολισμούς. Αποκλειστικό στόχο της ελληνικής διπλωματίας αποτελούσε πια η διατήρηση της ασφάλειας και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας.

Παράλληλα, η χώρα εντάχθηκε ενεργά στο καθεστώς της διεθνούς νομιμότητας, όπως αυτή αντιπροσωπευόταν από την Κοινωνία των Εθνών, επιδεικνύοντας προσήλωση στο καθεστώς των διεθνών συνθηκών. Η προβολή των εθνικών διεκδικήσεων (Δωδεκάνησα, Βόρειος Ήπειρος, Κύπρος) προσαρμόστηκε στους νέους αυτούς άξονες και ουσιαστικά ανεστάλη.

Η πορεία των εξελίξεων απέδειξε ότι το σύστημα της συλλογικής ασφάλειας, στο οποίο η Ελλάδα - μαζί με άλλες μικρές χώρες - προσανατολίστηκε, στάθηκε στην πράξη αδύναμο τόσο στο να προασπίσει τα ζωτικά συμφέροντά της όσο και στο να διασφαλίσει τη γενικότερη ειρήνη. Μέσα από ποικίλες αναζητήσεις διπλωματικών ερεισμάτων και απογοητεύσεις, η ελληνική διπλωματία προσδέθηκε στο άρμα των Μεγάλων Δυνάμεων.

Στην περίοδο 1928-32 οι εξωτερικές σχέσεις της χώρας διαμορφώθηκαν σε νέα βάση. Η βαλκανική συνεργασία ενισχύθηκε και επικυρώθηκε μέσα από μια σειρά συμφώνων. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '30, το καθεστώς της 4ης Αυγούστου αν και ιδεολογικά βρισκόταν πιο κοντά στις χώρες του άξονα, επεδίωκε συστηματικά να διατηρήσει τους ισχυρούς δεσμούς της χώρας με την Αγγλία. Έτσι όταν ξέσπασε ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος η Ελλάδα βρέθηκε στο πλευρό των συμμάχων.

1.1.3 Η ελληνική κοινωνία στον Μεσοπόλεμο (1923-1940)

Η πρώτη δεκαετία του Μεσοπολέμου εγκαινίασε την εικόνα της σύγχρονης πόλης, εισάγοντας και δοκιμάζοντας νέες αντιλήψεις στο εσωτερικό μιας μεταβαλλόμενης κοινωνίας και ενός κράτους γεμάτου βλέψεις και αναμονές. Η προσφυγική παρουσία άλλαξε τη δομή της μεγάλης γαιοκτησίας (απαλλοτριώσεις, οριστική διανομή τσιφλικιών²), αλλά και μεταμόρφωσε τα αστικά κέντρα (Αθήνα, Πειραιάς, Θεσσαλονίκη, Βόλος, Καβάλα) σε βιομηχανικές πόλεις με πυκνό πληθυσμό. Κατ' αυτό τον τρόπο συντέλεσε άμεσα στο βιομηχανικό και αστικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας.

Η μεσαία τάξη, που η άνοδός της συντέλεσε στην άνοδο του κινήματος των Φιλελευθέρων, είχε πλέον σταθεροποιήσει τη θέση της μέσα στο κοινωνικό και πολιτικό σύστημα της χώρας. Ενώ όμως αρχικά στήριξε τον Ελευθέριο Βενιζέλο στο ανορθωτικό του έργο, δεν του επέτρεψε να προωθήσει το εκσυγχρονιστικό του όραμα.

Ο επιχειρηματικός κόσμος, μολονότι αρχικά στήριξε απροκάλυπτα τις πολιτικές προσπάθειες με συναινετικό χαρακτήρα (π.χ. οικουμενικές κυβερνήσεις), διασπάστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '30 στο εμπορικό και στο βιομηχανικό τμήμα του. Η αυξανόμενη πίεση της εργατικής τάξης και η σύγκυση στο βενιζελικό στρατόπεδο, οδήγησε σε πόλωση που εκδηλώθηκε ως πολιτική συσπείρωση στη

² Μεγάλες ιδιοκτησίες γης στην Οθωμανική αυτοκρατορία που ανήκαν σε ένα πρόσωπο. Περιλάμβαναν χωριά και καλλιεργήσιμες γαίες τις οποίες καλλιεργούσαν υποχρεωτικά προς όφελος του ιδιοκτήτη αγρότες που κατοικούσαν στην περιοχή των τσιφλικιών. Αυτοί ονομάζονταν κολίγοι, δεν μπορούσαν να εγκαταλείψουν τη γενέθλια γη, είχαν υποχρέωση να δίνουν στον ιδιοκτήτη ένα ποσοστό από τα προϊόντα που παρήγαγαν και να του παρέχουν υπηρεσίες χωρίς πληρωμή.

βάση των αξιών και των αντιλήψεων του ευρύτερου συντηρητικού χώρου (ουσιαστικά του Λαϊκού Κόμματος).

Για όλους αυτούς τους λόγους, λοιπόν, ο Μεσοπόλεμος αποτελεί τομή στη συγκρότηση της νεοελληνικής κοινωνίας. Μπορεί κανείς να διακρίνει δύο φάσεις στην περίοδο που ορίζεται ανάμεσα στις δύο συγκλονιστικές κορυφώσεις, της Καταστροφής (1922) και της Κατοχής (1941). Η πρώτη, συμπίπτει με την αβασίλευτη δημοκρατία και σηματοδοτήθηκε από τις δυναμικές κινητοποιήσεις που συντελούνταν στο εσωτερικό ενός κράτους που αγωνιζόταν να διαχειριστεί -και να υπερβεί- τις επιπτώσεις της ήττας.

Οι οργανωμένοι διεκδικητικοί αγώνες σφράγισαν την εποχή αυτή, ενώ παρουσιάστηκαν νέες μορφές αμφισβήτησης του κοινωνικού συστήματος σε όλα τα επίπεδα, που όμως ανακόπηκαν βίαια από το αυταρχικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου. Η εμπειρία του μεταξικού "Νέου Κράτους" σε συνδυασμό με τη χρεοκοπία του παλαιού πολιτικού κόσμου, θα συμβάλει αποφασιστικά στη διαδικασία ριζοσπαστικοποίησης που βίωσε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών στρωμάτων στην αμέσως επόμενη κατοχική περίοδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

Η κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση της Αθήνας τον 20^ο αιώνα

2.1. Η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση της Αθήνας και του Πειραιά

Με την έναρξη του 20^{ου} αιώνα η Αθήνα άρχισε να στρέφεται προς τη βιομηχανία αν και καθυστερημένα προκειμένου να ακολουθήσει και αυτήν την βιομηχανική ανάπτυξη που είχε ήδη ξεκινήσει σε άλλες οικονομίες της Ευρώπης πενήντα χρόνια πριν. Η απασχόληση αυξήθηκε σημαντικά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και ειδικότερα το 1907 το ποσοστό των απασχολούμενων έφτασε το 37,99% σε σχέση με το 1861 που η απασχόληση στη βιομηχανία ήταν 29,48%³.

Στην Αθήνα υπήρξαν πολλές εξελίξεις εκτός από την βιομηχανία. Ειδικότερα ο σιδηρόδρομος Αθηνών - Πειραιώς που δημιουργήθηκε το 1869 μετατράπηκε σε ηλεκτροκίνητο το 1904 και αργότερα το 1908 έκανε την εμφάνιση του το τραμ Ομόνοιας-σταθμού Λαρίσης. Το 1902 ιδρύθηκε ένα νέο εργοστάσιο ηλεκτρικής ενέργειας στο Φάληρο το οποίο μπορούσε να καλύψει τις ανάγκες για φωτισμό σε Αθήνα και Πειραιά. Εκείνη την περίοδο επίσης κατασκευάστηκαν σχολεία δημοτικής εκπαίδευσης, νοσοκομεία όπως το Παίδων και το Σωτηρία, συστήματα ύδρευσης, έγιναν ασφαλτοστρώσεις δρόμων, ηλεκτροδοτήθηκαν κεντρικά κομμάτια της Αθήνας και πλέον τέθηκαν οι βάσεις για την βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας γενικότερα.

Η βιομηχανία αναπτύσσεται στα δυτικά του Κεραμεικού, νοτιοδυτικά της Αθήνας και σε περιοχές ενδιάμεσες που συνδέουν την Αθήνα με τον Πειραιά.

³ Λεοντίδου, Λ. (2001), *Πόλεις της Σιωπής: Εργατικός Εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, σελ. 75

Ειδικότερα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ιδρύθηκε το εργοστάσιο γκαζιού στο Γκάζι και το μεταξουργείο στην ομώνυμη περιοχή. Σε αντίθεση με τις άλλες ευρωπαϊκές πόλεις η βιομηχανική ανάπτυξη στην Ελλάδα δεν χωροθετείται στο κέντρο των Αθηνών και του Πειραιά. Η βιομηχανική ανάπτυξη εκείνης της περιόδου βελτίωσε και το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων και δημιούργησε πολλές ανέσεις με την Αθήνα να αποκτά πλέον μεγάλη και ισχυρή αστική τάξη.

Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} εμφανίστηκαν και τα αυτοκίνητα ενώ το 1908 δημιουργήθηκαν 800 τηλεφωνικές γραμμές ανοίγοντας τον δρόμο στην επικοινωνία. Παράλληλα δόθηκε η δυνατότητα σε πολλές γυναίκες να εργαστούν σε γραφεία και σε διάφορες υπηρεσίες, σπάζοντας τα ταμπού της πατριαρχικής οικογένειας. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας δημιούργησε και την νέα τάξη του προλεταριάτου των πόλεων, για την οποία η Αθήνα και ο Πειραιάς αποτελούσε μια σημαντική ευκαιρία για εργασία, για κοινωνική ανέλιξη και εισόδημα.

Το 1900 το λιμάνι του Πειραιά είχε την δυνατότητα να εξυπηρετήσει 2.500 πλοία και 1.500.000 εκατομμύριο τόνους εμπορευμάτων ανά έτος⁴. Επίσης η κατασκευή το 1893 της διώρυγας της Κορίνθου έφερε σε ακόμα πιο πλεονεκτική θέση τον Πειραιά βοηθώντας στην περαιτέρω ανάπτυξή του. Πλέον τα ιστιοφόρα πλοία είχαν αντικατασταθεί από ατμόπλοια και ο Πειραιάς αποτελούσε το κέντρο αυτών, αντικαθιστώντας το λιμάνι της Σύρου που μέχρι τότε ήταν το κυρίαρχο και κατείχε την 4^η θέση στα λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου.

Στη Δραπετσώνα, που βρισκόταν δυτικά από το λιμάνι του Πειραιά, εγκαταστάθηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το Ναυπηγείο Βασιλειάδη το 1907, η τσιμεντοβιομηχανία Ζαβογιάννη-Ζαμάνου (ή αλλιώς ΑΓΕΤ) το 1909, και η Ανώνυμη Εταιρεία Χημικών και Λιπασμάτων το 1913, η οποία δημιούργησε και εργατικές κατοικίες για τους υπαλλήλους της προκειμένου να βρίσκονται κοντά στον τόπο εργασίας τους. Εξαιτίας την έντονης βιομηχανικής δραστηριότητας στην περιοχή, η έκταση της αυξήθηκε σε μεγάλο βαθμό για την περίοδο από το 1880 ως το 1910

⁴ Τσοκόπουλος, Β. (1995), *Το ελληνικό Μάντσεστερ στο'' Ιστορική πορεία του Πειραιά''*, Ένθετο 7 ημέρες, εφημερίδα Καθημερινή, 30/4/1995, σελ. 6

αγγίζοντας τα 542 εκτάρια παρά το γεγονός ότι είχε περιορισμένη οικιστική ανάπτυξη⁵.

Η καταστροφή της Μικράς Ασίας το 1922 και η συνθήκη της Λωζάννης το 1923, αποτελούν τις σημαντικότερες ιστορικές εξελίξεις εκείνης της περιόδου, οι οποίες θα επηρέαζαν μελλοντικά σε μεγάλο βαθμό το κράτος σε πολλούς τομείς. Στην Συνθήκη της Λωζάννης χρησιμοποιήθηκε ο αδόκιμος όρος «ανταλλαγή», καθώς περίπου 1.221.849 Τούρκοι υπήκοοι εκπατρίστηκαν από την τη Μικρά Ασία που ζούσαν και το ίδιο έγινε για 670.000 Έλληνες υπηκόους που άφησαν την ελληνική επικράτεια.

Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα η χώρα μας, η οποία είχε πολλά πολιτικο-οικονομικά προβλήματα και έλλειψη φυσικών πόρων, να δεχτεί ένα μεγάλο κύμα προσφύγων που της άλλαξε την φυσιογνωμία. Για την περίοδο από το 1920 έως το 1940 ο πληθυσμός της Ελλάδος αυξήθηκε από 5 εκατομμύρια σε 7,2 εκατομμύρια γεγονός που οφείλεται τόσο στους πρόσφυγες όσο και στην αύξηση του ελληνικού πληθυσμού. Ο πληθυσμός στις πόλεις δεν ξεπέρασε το 30% του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδος κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου όταν την ίδια περίοδο ο ευρωπαϊκός πληθυσμός κατά μέσο όρο άγγιζε το 50%⁶. Σε πολιτικό επίπεδο η χώρα χαρακτηριζόταν από αστάθεια και από το 1918 οι κυβερνήσεις άλλαξαν 22 φορές, έγιναν 8 πραξικοπήματα και μια μακρόχρονη δικτατορία, του Μεταξά.

Από οικονομικής απόψεως η χώρα συνέχισε να κινείται στην ίδια πορεία χωρίς να υπάρχουν σημαντικές αλλαγές και ο διεθνής δανεισμός συνέχισε να αποτελεί διέξοδο για τις κυβερνήσεις. Η βιομηχανία λόγω των πολλών εργατικών μονάδων παρουσίασε μικρή άνθιση και πολλές νέες βιοτεχνικές μονάδες εμφανίστηκαν οι οποίες δραστηριοποιούνταν κυρίως στην παραγωγή και μεταποίηση καταναλωτικών αγαθών⁷.

⁵ Λεοντίδου, Λ. (2001), *Πόλεις της Σιωπής: Εργατικός Εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, σελ. 85

⁶ Προγουλάκης, Γ. (2009), *Σχεδιάσμα ελληνικής οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, σελ. 48

⁷ Σαρηγιάννης, Γ. (2000), *Αθήνα 1830-2000. Εξέλιξη - Πολεοδομία - Μεταφορές*, Αθήνα, εκδόσεις Συμμετρία, σελ. 91

Η αγροτική μεταρρύθμιση για την περίοδο 1910-1920 ήταν ιδιαίτερα ριζοσπαστική ενώ η μικρή οικογενειακή ιδιοκτησία γης αυξήθηκε σημαντικά καθώς απαλλοτριώθηκαν τσιφλίκια και νέα χωράφια τα οποία αύξησαν τις αγροτικές εκτάσεις. Το 1914 υπήρξε η νομική αναγνώριση των αγροτικών συνεταιρισμών προκειμένου να προαχθούν τα συμφέροντα των αγροτών. Η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος αποτέλεσε σημαντική βοήθεια για την ανάπτυξη των αγροτικών συνεταιρισμών. Ωστόσο αν και η γη καταμερίστηκε σε μικρούς κλήρους, γεγονός που βοήθησε 1.2 εκατομμύρια ακτήμονες αγρότες, με το 90% της αγροτικής γης να αποτελείται από χωράφια κάτω των 50 στρεμμάτων, δεν είχε την δυνατότητα να στηρίξει σε μεγάλο βαθμό την αγροτική ανάπτυξη. Βέβαια μπόρεσε να περιορίσει την κρίση που υπήρχε στην ελληνική επαρχία και τις δυναμικές εξεγέρσεις των αγροτών όπως είναι αυτή στο Κιλελέρ το 1910⁸.

Σχετικά με τις πολιτικές απόψεις τους, οι πρόσφυγες ήταν περισσότερο Βενιζελικοί και τάσσονταν ενάντια στους φιλοβασιλικούς ντόπιους κατοίκους. Ωστόσο όταν το 1930 η Ελληνική και η Τουρκική κυβέρνηση αποφάσισαν να εκχωρήσουν στην κατοχή τους τις ακίνητες περιουσίες που είχαν αφήσει πίσω οι πρόσφυγες, τότε ο Βενιζέλος άρχισε να χάνει έδαφος και οι πρόσφυγες πλέον κατάλαβαν ότι δεν θα ξανα-επέστρεφαν στην πατρίδα τους και ότι τα σύνορα είχαν οριστικοποιηθεί πλέον.

Οι κυβερνητικές πολιτικές αν και παρουσίασαν ορισμένες μεταρρυθμίσεις δεν κατάφεραν να βελτιώσουν το βιοτικό επίπεδο των αγροτών και των εργαζομένων στις πόλεις γεγονός που οδήγησε στην δημιουργία ενός ριζοσπαστικού ρεύματος των εργατικών μαζών. Το σοσιαλιστικό εργατικό κόμμα Ελλάδος (ΣΕΚΕ) ιδρύθηκε το 1918 και αργότερα μετατράπηκε σε κομμουνιστικό κόμμα προσεγγίζοντας τα εργατικά στρώματα και ενημερώνοντας τα για τα εργατικά δικαιώματα τους και την διεκδίκησή τους. Εξαιτίας αυτού του ριζοσπαστισμού που γινόταν όλο και πιο

⁸ Προγουλάκης, Γ. (2009), *Σχεδιάγραμμα ελληνικής οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, σελ. 12

έντονος υπήρξε η δυνατότητα να αντιμετωπιστούν οι συντεχνιακές μορφές των προηγούμενων ετών.

Με την πάροδο των ετών οι συνθήκες εργασίας άλλαξαν και πλέον η οικογενειακή βιοτεχνία γινόταν πιο σύγχρονη επιχείρηση στην οποία πλέον οι εργαζόμενοι γνώριζαν τα δικαιώματά τους και τα διεκδικούσαν μαζικά. Επίσης, η είσοδος των προσφύγων παρότι δεν άλλαξε την ποιότητα της ελληνικής βιομηχανίας, βελτίωσε την ποσότητα καθώς αυξήθηκαν τα εργατικά χέρια.

Το 1910 ιδρύθηκε το εργατικό κέντρο Αθηνών και το 1918 εμφανίστηκε η Γ.Σ.Ε.Ε. Εκείνη την περίοδο πραγματοποιούνταν απεργίες από τους σιδηροδρομικούς, τους εργάτες φωταερίου, τους μεταλλωρύχους, τους καπνεργάτες οι οποίοι με τον αγώνα τους κατάφεραν να βελτιώσουν τις συνθήκες εργασίας τους, παρά το γεγονός ότι κάποιοι πλήρωσαν το τίμημα με φυλακίσεις, διωγμούς αλλά και εκτελέσεις. Πλέον ο συνδικαλισμός αποκτούσε μια πιο διευρυμένη υπόσταση και είχε άμεση σχέση με τα κοινωνικά και πολιτικά αιτήματα των εργαζομένων, πιέζοντας για κοινωνική κατοικία και αξιοπρεπή διαβίωση των εργαζομένων⁹.

⁹ Μελαδάκης, Γ., (2001), *Ένα σύγχρονο παράδειγμα πολεοδομικού σχεδιασμού στο λεκανοπέδιο Αττικής: Η βιομηχανική ζώνη της Δραπετσώνας*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, σελ. 30

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Η βιομηχανία και η μετανάστευση του 20^{ου} αιώνα

3.1. Χωρική οργάνωση των μεταναστών

Η είσοδος των προσφύγων της Μικρασίας το 1922 και η μαζική συγκέντρωση τους στην Αθήνα και στον Πειραιά δημιούργησε πολλά προβλήματα στέγασης και την ανάγκη αντιμετώπισης τους. Μέχρι το 1925 η είσοδος των προσφύγων είχε ολοκληρωθεί υπό τον έλεγχο της Κοινωνίας των Εθνών (ΚΤΕ). Προκειμένου να στεγαστούν 125.000 πρόσφυγες το ελληνικό κράτος έλαβε αποφάσεις χωρίς να ακολουθεί κάποιον πολεοδομικό σχεδιασμό. Η ανοικοδόμηση προσφυγικών κατοικιών τα μετέπειτα χρόνια οδήγησε στην δημιουργία πολλών κατοικιών στο κέντρο των πόλεων, στον συνωστισμό και στην εμφάνιση των πρώτων προσφυγικών συνοικισμών και περιοχών¹⁰.

Μέχρι και το 1925 οι πρόσφυγες είχαν κάνει έντονη την εμφάνιση τους μέσα από διάφορες εμπορικές και μεταπρατικές δραστηριότητες. Το γεγονός αυτός έδωσε μια οικονομική και κοινωνική ώθηση στην περιοχή γεγονός που είχε σαν αποτέλεσμα την ακόμα μεγαλύτερη οικοδομική δραστηριότητα.

Η εγκατάσταση των προσφύγων στον Πειραιά και στην Αθήνα γίνεται σε 12 βασικούς αστικούς οικισμούς και σε 34 μικρότερους με περίμετρο από 1 έως 4 χλμ. από τα όρια της οικοδομημένης περιοχής. Για την περίοδο από το 1925 έως το 1930 οι πιο σημαντικοί οικισμοί είναι ο Βύρωνας, η Καισαριανή, η Νέα Ιωνία, η Κοκκινιά, ο Ύμηττός και ο Ταύρος. Μέχρι το 1936 αναπτύσσονται οι προσφυγικοί οικισμοί της Λεωφόρου Αλεξάνδρας και Λεωφόρου Συγγρού, της Νίκαιας, της Δραπετσώνας, του Ελληνικού, του Ερυθρού Σταυρού και της Νέας Φιλαδέλφειας, Νέας Σμύρνης, Νέας Καλλικράτειας, Νέας Ερυθραίας. Τέλος μέχρι και το 1940 είχαν πλέον ολοκληρωθεί

¹⁰ Μπίρης, Κ., (1995), *Αι Αθήναι*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, σελ 274

και οι αστικοί οικισμοί του Δουργουτίου, του Αγίου Ιωάννη του Ρέντη και των Αγίων Αναργύρων.

Ακόμα και στην δεκαετία του '50 η Αθήνα και Πειραιάς συνέχιζαν να οικοδομούν δεκάδες χιλιάδες παράγκες προκειμένου να στεγάσουν πρόσφυγες. Σχετικά με τα εργατικά στρώματα της Αθήνας για την περίοδο του 1920, αναφέρεται σε έκθεση του Υπουργείου Οικονομικών, ότι περίπου 2.000 οικογένειες αντιμετώπιζαν πρόβλημα εργασίας και στέγης και ζούσαν υπό άθλιες συνθήκες¹¹. Βέβαια αξίζει να τονιστεί ότι και η κατοικία – δωμάτιο που τους προσέφερε η πολιτεία δεν ήταν τίποτα άλλο από έναν χώρο 13 τ.μ. ο οποίος αποτελούνταν από κουζίνα και υπνοδωμάτιο, ενώ 31 από τις 1.000 κατοικίες, που είχαν δοθεί, δεν είχαν δυνατότητα φωτισμού ή αερισμού.

Υπό αυτές τις συνθήκες όπως ήταν φυσικό και αναμενόμενο, οι εργατικές συνοικίες του Μοσχάτου, του Ρέντη, του Ψυρρή αλλά και το Γκάζι αποτέλεσαν την βάση της εργατιάς και του περιθωρίου και πολλές φορές αντιμετώπισαν προβλήματα επιδημιών αλλά και πλημμυρών¹². Περίπου το 77% των προσφύγων που είχαν αυτήν την κατοικία του ενός δωματίου δεν είχαν κρεβάτια ούτε και τα βασικά είδη επίπλωσης και σε ορισμένες περιπτώσεις δεν υπήρχαν ούτε παράθυρα. Επίσης η πλειοψηφία των νοικοκυριών αυτών είχαν έναν κοινό χώρο υγιεινής¹³.

3.2. Η κατάσταση των προσφύγων στην Αθήνα τα πρώτα χρόνια του μεσοπολέμου

Όπως προείπαμε από τους 220.00 περίπου πρόσφυγες που ήρθαν στην χώρα μας οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα και τον Πειραιά καθώς ήταν οι περιοχές που είχαν μεγαλύτερη ζήτηση σε εργατικά χέρια. Ωστόσο οι περιοχές αυτές δέχτηκαν μεγάλη πληθυσμιακή πίεση ενώ δεν ήταν έτοιμες. Οι πρόσφυγες που εισήλθαν στην χώρα μας ήταν θύματα της σοβιετικής επανάστασης του 1917 που

¹¹ Καραμούζη, Α., (1997), *Καταγραφή και χαρτογράφηση των προσφυγικών οικισμών στον ελληνικό χώρο από το 1821 έως και σήμερα*, στο Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα, Πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα 11-12/4/1997, σελ. 40-42,

¹² Γκιζελή, Β., (1984), *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα, σελ.107-108

¹³ Γκιζελή, Β., (1984), *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα, σελ 112

ανάγκασε πολλούς πλούσιους ελληνορθόδοξους της νότιας Ρωσίας να μεταναστεύσουν, επίσης ήταν πρόσφυγες που προήλθαν από την ανταλλαγή των πληθυσμών με τη Βουλγαρία μέσω της συνθήκης του Νεϊγύ του 1919. Τέλος ήταν και οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας που είχαν και την πλειοψηφία¹⁴. Ο βασικός τομέας της απασχόλησης τους ήταν η μικρή βιοτεχνία που είχε λίγους υπαλλήλους και η παραγωγή τοπικών καταναλωτικών αγαθών.

Οι μεταναστευτικές συνθήκες ήταν άθλιες εξαιτίας της έλλειψης στέγης, εργασίας και κακών συνθηκών υγιεινής ωστόσο υπήρξαν και κάποιοι εύποροι πρόσφυγες που κατάφεραν να σώσουν κάποιο κομμάτι της περιουσίας τους. Βέβαια το πρόβλημα δεν το δημιούργησαν οι πρόσφυγες αφού για τους Έλληνες κατοίκους της Αθήνας και του Πειραιά οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης δεν ήταν καθόλου καλές.

Σε μελέτη του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας για το 1920 ερευνήθηκαν οι συνθήκες διαβίωσης 2.000 νοικοκυριών και διαπιστώθηκε ότι από τις 1000 κατοικίες οι 16 μόνο είχαν ύδρευση ενώ στον Πειραιά οι 216 στις 1000. Επίσης και το δίκτυο αποχέτευσης και ηλεκτρισμού θεωρούνταν ανύπαρκτο καθώς εξυπηρετούσε μόνο ένα μικρό μέρος μόνο του κέντρου της Αθήνας¹⁵.

Το στεγαστικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε η Αθήνα και ο Πειραιάς ήταν εμφανές πριν ακόμα εμφανιστεί η προσφυγιά. Ειδικότερα όπως φαίνεται και στον πίνακα 3.1. από το 1913 μέχρι και το 1921 οι κατοικίες είχαν αυξηθεί κατά 4.111 και οι κάτοικοι κατά 94.769 γεγονός που δείχνει την άνιση σχέση κατοικίας και κατοίκου. Πολλοί δεν κατάφεραν να βρουν κατοικία γεγονός που έκανε την στέγαση τεράστιο πρόβλημα για την πολιτεία.

Όπως φαίνεται στην αναλογία κάτοικοι ανά κατοικία υπάρχει κάθε χρόνο πολύ μικρή άνοδος και από το 1919 έως το 1921 η αύξηση της αναλογίας ήταν ιδιαίτερα σημαντική. Η αναλογία 13 κατοίκων ανά κατοικία δείχνει την πληθυσμιακή αύξηση του 1921 και μαρτυρά τα πολλά στεγαστικά προβλήματα που ήδη υπήρχαν.

¹⁴ Σαρηγιάννης, Γ. (2000), *Αθήνα 1830-2000. Εξέλιξη - Πολεοδομία - Μεταφορές*, Αθήνα, Συμμετρία, σελ. 90

¹⁵ Γκιζελή, Β., (1984), *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα, σελ 109

Ωστόσο αυτές είναι οι συνθήκες στέγασης πριν ακόμα εισέλθουν στην χώρα μας 220.000 πρόσφυγες. Είναι λοιπόν φανερό ότι με την είσοδο των μεταναστών το πρόβλημα της στέγασης αποτέλεσε μείζων ζήτημα για την πολιτεία και οδήγησε σε πολλά προβλήματα.

Πίνακας 3.1. : Οικοδομική εξέλιξη και αναλογία κατοίκου ανά κατοικία της Αθήνας για τα έτη 1913-1921

Έτος	Αριθμός κατοικιών	Κάτοικοι	Κάτοικοι ανά κατοικία
1913	18.433	198.222	10,75
1914	10.049	203.868	10,7
1915	19.612	209.676	10,69
1916	20.091	215.650	10,73
1917	20.331	221.779	10,9
1918	20.425	228.107	11,16
1919	20.711	245.902	11,87
1920	21.579	287.400	13,31
1921	22.554	292.991	12,99

Πηγή: Γκιζελή, Β., (1984), *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα, σελ 92

3.3. Προσφυγικοί συνοικισμοί

Οι κοινωνικό – πολιτικές εξελίξεις μετά την σοβιετική επανάσταση οδήγησαν στην δημιουργία δύο βασικών οικονομικών σχηματισμών και στην δημιουργία δύο διαφορετικών προσεγγίσεων σχετικά με το ζήτημα της ιδιοκτησίας και της στέγασης. Κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου το κίνημα του μοντερνισμού αναζητούσε ένα νέο μοντέλο στέγασης το οποίο θα κάλυπτε τις τεράστιες ανάγκες στην πόλη αλλά θα ικανοποιούσε και τις αρχές της λειτουργικότητας και της κάλυψης των βασικών αναγκών των πολιτών. Για τον μοντερνισμό ο βασικός πρωταγωνιστής ήταν ο βιομηχανικός εργάτης και η προσπάθεια ικανοποίησης των βασικών αναγκών του όπως είναι η στέγαση, η τροφή και η ένδυση.

Υπό αυτές τις συνθήκες δημιουργήθηκε στην Ελλάδα το πρόγραμμα κοινωνικής κατοικίας. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα που όμοιο του δεν είχε ξαναυάρξει από την ίδρυση του κράτους και είχε σαν βάση την πολεοδομική εξέλιξη της Ελλάδος. Τα επίπεδα διαβίωσης των πολιτών ήταν ιδιαίτερα χαμηλά και οι πρόσφυγες έκαναν το πρόβλημα ακόμα πιο έντονο με αποτέλεσμα να γίνεται ακόμα πιο μεγάλη η ανάγκη για επίλυση του στεγαστικού προβλήματος.

Ωστόσο για να μπορέσει να επιλυθεί το πρόβλημα έπρεπε να υπάρξει συνεργασία μεταξύ των φορέων και σημαντική κινητοποίηση. Εκείνη την περίοδο κινητοποιήθηκαν το Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως, το Υπουργείο Γεωργίας, το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων (Τ.Π.Π.) μέχρι το 1925 που έκλεισε, η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.), η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος (Ε.Τ.Ε.) και ένα πλήθος μικρών οργανισμών και επιτροπών. Οι φορείς αυτοί έπρεπε να συνεργαστούν προκειμένου να βρουν μια λύση στο πρόβλημα που αντιμετώπιζε η Ελλάδα και κυρίως ότι είχε να κάνει με τις συνθήκες διαβίωσης των πολιτών.

Σε αρκετές περιπτώσεις η κατοικία είχε άμεση σχέση με την βιομηχανία προκειμένου να μπορούν οι εργαζόμενοι να βρίσκονται δίπλα στην δουλειά τους. Εκείνη την περίοδο η βιομηχανία είχε ανάγκη από εργατικά χέρια και πολλοί πρόσφυγες έσπευσαν να μείνουν σε βιομηχανικές περιοχές προκειμένου να βρουν δουλειά. Την ίδια στιγμή η ιδέα της στέγασης των προσφύγων σε βιομηχανικές ζώνες αποτελούσε για το κράτος ιδανική συνθήκη καθώς έλυne ταυτόχρονα το θέμα της στέγασης, της εργασίας και της αποκατάστασης των προσφύγων. Οι προσφυγικοί συνοικισμοί χωροθετήθηκαν γύρω από την οδό Πειραιώς, κοντά στις σιδηροδρομικές γραμμές και στο Δυτικό λεκανοπέδιο, γεγονός που έδινε την δυνατότητα στους πρόσφυγες να συγκεντρωθούν δίπλα στην βιομηχανία¹⁶.

Τον Σεπτέμβριο του 1923 δημιουργήθηκε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ), η οποία είχε στην διάθεση της 13.000.000 λίρες Αγγλίας, τα οποία έπρεπε να διαχειριστεί προς όφελος των προσφύγων. Τα χρήματα αυτά προέρχονταν από δάνεια του εξωτερικού. Η ΕΑΠ παράλληλα είχε αναλάβει το ζήτημα της ανταλλαγής των περιουσιών των μουσουλμάνων του 1922 και των

¹⁶Γκιζελή, Β., (1984), *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα, σελ. 183

Βουλγάρων στο πλαίσιο της «εθελοντικής μετανάστευσης». Η ΕΑΠ έκανε σαφές στην πολιτεία ότι δεν έχει φιλανθρωπικό χαρακτήρα και ο βασικός της στόχος δεν είναι η διάθεση των οικονομικών πόρων για την ανακούφιση των προσφύγων αλλά στόχος της είναι η αποτελεσματικότερη αξιοποίηση των οικονομικών μέσων που είχε στην διάθεση της προκειμένου να επιλύσει το ζήτημα της εργασίας και της στέγασης των προσφύγων. Αρχικά ανέλαβε το έργο της εγκατάστασης των αγροτών προσφύγων στην ελληνική ύπαιθρο. Εν συνεχεία ανέλαβε την αστική αποκατάσταση σε αστικές πόλεις και περισσότερο στην Αθήνα και τον Πειραιά¹⁷.

Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν η Ε.Α.Π. να αποτελέσει τον πρώτο σοβαρό μηχανισμό πολεοδόμησης της Αθήνας και του Πειραιά για το 1920. Το δημόσιο προέβη στην παραχώρηση 8,3 εκατομμυρίων στρεμμάτων στην Ε.Α.Π. προκειμένου να την αξιοποιήσει κατάλληλα ενώ ταυτόχρονα προέβη σε επίταξη των ακινήτων της πρωτεύουσας προκειμένου να καλύψει τις πρώτες ανάγκες των προσφύγων για στέγαση. Οι οικονομικοί πόροι που απαιτούνταν για την ανοικοδόμηση αντλούνταν κατά κύριο λόγο από ξένα δάνεια κυρίως από την Αγγλία και την Αμερική με όρους ασύμφορους για την χώρα μας¹⁸. Μέχρι το 1926 η Ε.Α.Π. έχει οικοδομήσει 9.347 κατοικίες εκ των οποίων οι περισσότερες ήταν ενός ορόφου αλλά υπήρχαν και ορισμένες διώροφες. Χρησιμοποιήθηκε λάσπη και πλίνθοι για το χτίσιμο ενώ μετέπειτα το χτίσιμο γινόταν με τσιμεντόλιθους και λιγότερο με τούβλα.

Το βάρος όλο είχε δοθεί στην ανάγκη για στέγαση με αποτέλεσμα τα έργα υποδομής να έρχονται σε δεύτερη μοίρα. Στις αρχές του 1927, η Ε.Α.Π. είχε δαπανήσει το 91% του συνολικού κεφαλαίου των 266 εκατομμυρίων δραχμών για την δημιουργία κατοικιών ενώ μόλις ένα 3,87% είχε δαπανηθεί για την δημιουργία έργων υποδομής με αποτέλεσμα να υπάρχουν σοβαρά προβλήματα στην μελλοντική ανάπτυξη των προσφυγικών οικισμών. Το κράτος με την σειρά του δεν μπορούσε να παρέμβει και να θέσει ορισμένους κανόνες καθώς οι όροι και οι δαπάνες ανοικοδόμησης είχαν καθοριστεί από τους ξένους δανειστές και τους ξένους αντιπροσώπους.

¹⁷ Λοΐζος Δ, (1994), *Οι Μεγάλες Δυνάμεις, η Μικρασιατική Καταστροφή και η Εγκατάσταση των Προσφύγων στην Ελλάδα 1920-1930*, Αθήνα, σελ. 49.

¹⁸ Σαρηγιάννης, Γ. (2000), *Αθήνα 1830-2000. Εξέλιξη - Πολεοδομία - Μεταφορές*, Αθήνα, Συμμετρία, σελ. 98

Ωστόσο το έργο της επιτροπής παρά τα διάφορα προβλήματα ήταν ιδιαίτερα σημαντικό, παρά την μεγάλη διασπορά που παρατηρήθηκε στην Αττική και την έλλειψη σχεδιασμού. Τις επόμενες δεκαετίες υπήρξε σημαντική οικιστική ανάπτυξη στην Αθήνα και τον Πειραιά και αξίζει να σημειωθεί ότι αν και υπήρχε από πριν πολεοδομική και στεγαστική νομοθεσία το Ταμείο Αποκατάστασης Προσφύγων είχε απαλλαχθεί από την τήρηση της συγκεκριμένης νομοθεσίας γεγονός που είχε σαν αποτέλεσμα την ανοργάνωτη οικοδόμηση οικισμών και την παροχή χαμηλής ποιότητας προσφυγικών κατοικιών. Παρά το γεγονός ότι η ΕΑΠ αρχικά είχε σαν στόχο να οργανώσει την προσφυγική στέγαση και να προσφέρει τις καλύτερες δυνατές συνθήκες διαβίωσης για τους πρόσφυγες, τελικά δεν μπόρεσε να πετύχει απόλυτα τους στόχους της καθώς υποκινούνταν από τους ξένους δανειστές που χορηγούσαν τα κεφάλαια.

Εκείνη την περίοδο η εθνική τράπεζα, ήταν ο πιο σημαντικός πιστωτικός οργανισμός. Είχε αναλάβει να πληρώσει την αξία των περιουσιακών στοιχείων των προσφύγων της Μικράς Ασίας σύμφωνα με τη συνθήκη της Λωζάννης είτε μέσω της παραχώρησης χρηματικών ποσών είτε μέσω της αγοράς των οικοπέδων και των κατοικιών. Ωστόσο οι δημοπρατήσεις των κατοικιών από την τράπεζα ευνοούσαν τους έχοντες γεγονός που ενίσχυσε ακόμα περισσότερο τις κοινωνικές ανισότητες ακόμα και μετά την μετανάστευση.

Από το 1930 και μετά σημαντική θέση καταλαμβάνει και ο ιδιωτικός τομέας ο οποίος με την υιοθέτηση ορισμένων νομοθετημάτων μπόρεσε να οδηγήσει στην δημιουργία συνεταιρισμών και να συμβάλλει στην οικοδόμησή κατοικιών. Πλέον και οι ιδιωτικές εταιρίες είχαν την δυνατότητα να κατασκευάσουν προσφυγικές κατοικίες με το αζημίωτο. Ωστόσο δεν υπήρχε πολεοδομικός σχεδιασμός, αλλά οι εταιρίες αναλάμβαναν να σχεδιάζουν ολόκληρους οικισμούς με την βοήθεια του κράτους ως προς την μη τήρηση της νομοθεσίας.

Από την άλλη υπήρξαν και οικισμοί οι οποίοι ανοικοδομήθηκαν με σχέδιο και ακολουθώντας ορισμένα ευρωπαϊκά πρότυπα. Τέτοιοι οικισμοί ήταν το Ψυχικό, η Ηλιούπολη, η Φιλοθέη και η Εκάλη που εκτός από τις κατοικίες έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στο πράσινο, στους δημόσιους χώρους και σε ανώτερες συνθήκες διαβίωσης.

Ένα άλλο παράδειγμα οικισμού είναι αυτός της Νέας Σμύρνης που ανοικοδομήθηκε ύστερα από πιέσεις που ασκούσαν μια ομάδα αστών προσφύγων προς τις κυβερνήσεις προκειμένου να δημιουργήσουν έναν οικισμό για τους εύπορους¹⁹.

Όσοι από τους πρόσφυγες δεν είχαν την δυνατότητα να μείνουν σε κατοικίες της Ε.Α.Π. και δεν ανήκαν στους εύπορους προκειμένου να έχουν μια θέση στις νέες κηπουπόλεις, έμεναν χωρίς στέγη με ότι αυτό συνεπάγεται για την υγεία και διαβίωση τους. Ωστόσο ο κόσμος αυτός που δεν είχε βρει κατοικία ήταν αρκετός και για το 1934 υπολογίζεται ότι έφτανε τις 54.000 κατοίκους. Προκειμένου να λύσουν το πρόβλημα της στέγασης τους οι πρόσφυγες αυτοί έχτισαν όπου βρήκαν χώρο ενώ άλλοι έδωσαν χρήματα σε κερδοσκόπους μεγαλοκτηματίες οι οποίοι πουλούσαν χιλιάδες εκτάσεις γης χωρίς να υπάρχει κάποιο σχέδιο.

Οι οικισμοί αυτοί θεωρούνταν αυθαίρετοι και ονομάστηκαν με βάση τα τοπωνύμια της περιοχής, όπως για παράδειγμα η Γούβα και η Χαμοστέρνα. Στις περιπτώσεις που κάποιος μεγαλοκτηματίας είχε πουλήσει εκτάσεις γης και είχε δημιουργήσει προσφυγικούς οικισμούς, έδινε στην περιοχή το όνομα του όπως ο κτηματίας Ζωγράφος ή επέλεγαν ένα όνομα που θα διαφήμιζε την περιοχή όπως για παράδειγμα η περιοχή Νέα Ελβετία που βρισκόταν νότια του Βύρωνα.

Η τιμή της γης εκείνη την περίοδο είχε αυξηθεί σημαντικά λόγω της έντονης ζήτησης που υπήρχε και οι κερδοσκόποι έβλεπαν τα κέρδη τους να αυξάνονται συνεχώς. Χαρακτηριστικό της περιόδου του μεσοπολέμου είναι η αυθαίρετη δόμηση η οποία έκανε την εμφάνιση της στην Αθήνα και στον Πειραιά και η ανοχή που έδειξε εκείνη την περίοδο το κράτος προκειμένου να ηρεμήσει την κατάσταση που υπήρχε με την είσοδο των προσφύγων και για να εκτονώσει τα κοινωνικά προβλήματα και τις κοινωνικές ανισότητες που είχαν δημιουργηθεί. Δεν είναι τυχαίο που εκτός από γη, οι πρόσφυγες του '22 προέβησαν και στην κατάληψη ορισμένων κατοικιών της Ε.Α.Π. χωρίς το κράτος να μπορεί να τους απομακρύνει²⁰.

¹⁹ Γκιζελή, Β., (1984), *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και πρόελευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα, σελ. 206

²⁰ Γκιζελή, Β., (1984), *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και πρόελευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα, σελ. 277

3.4. Η αποκατάσταση των προσφύγων

Το ζήτημα της αποκατάστασης των προσφύγων ήταν πρωτόγνωρο για τα ελληνικά δεδομένα διότι παρότι στο παρελθόν η Ελλάδα είχε αποτελέσει ξανά χώρα υποδοχής μεταναστών αυτή την φορά το πλήθος των μεταναστών ήταν μεγαλύτερο από το ένα τέταρτο του πληθυσμού της χώρας με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται πλέον μια νέα πραγματικότητα. Η είσοδος στην χώρα μας, εκείνη την περίοδο, εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων, τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα, η πίεση που ασκούσε το μεταναστευτικό κύμα, η ανάγκη για σίτιση και βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και ο φόβος για εξάπλωση των επιδημιών και της δημιουργίας κοινωνικών αναταραχών έθετε την αποκατάσταση τους βασικό μέλημα για την ελληνική κυβέρνηση²¹.

Η προσπάθεια αποκατάστασης των προσφύγων που ήρθαν στην Ελλάδα μετά το 1922 αποτέλεσε ένα στοίχημα για την χώρα μας. Ωστόσο αν και γνώριζαν τα προβλήματα που θα έρθουν με την μετανάστευση οι δημόσιες αρχές δεν μπορούσαν να πραγματοποιήσουν τα μέτρα που είχαν λάβει λόγω της έλλειψης οργάνωσης, της ανεπαρκούς τεχνογνωσίας και της περιορισμένης χρηματοδότησης.

Τα προβλήματα αυτά έκαναν την Ελλάδα να στραφεί προς την Κοινωνία των Εθνών και να ζητήσει βοήθεια για την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Εκείνη την περίοδο η Κοινωνία των Εθνών έστειλε στην χώρα μας μια ομάδα από τεχνικούς επιστήμονες και οικονομολόγους προκειμένου να εξετάσουν τις συνθήκες που επικρατούσαν και να αποφασίσουν κατά πόσο θα προσφέρουν βοήθεια. Το αίτημα της χώρας μας προς την Κοινωνία των Εθνών έγινε δεκτό και αποφασίστηκε η δημιουργία ενός αυτόνομου οργανισμού που θα αναλάμβανε να υλοποιήσει το ελληνικό στοίχημα δηλαδή την εγκατάσταση και αποκατάσταση των προσφύγων.

²¹ Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, (2007), *Πέρα από την Καταστροφή, Μικρασιάτες Πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Β' Έκδοση, Αθήνα, σελ. 34

Αρχικά πραγματοποιήθηκε η αγροτική αποκατάσταση καθώς ήταν και η πιο απλή. Για να μπορέσει να γίνει αυτή παραχωρήθηκε ένα κομμάτι γης στους αγρότες και οικονομικά και γεωργικά εφόδια μέχρι να έχουν οι αγρότες την πρώτη συγκομιδή. Εν συνεχεία οι νέοι αγρότες θα είχαν την ευθύνη της συντήρησής τους και θα έπρεπε να πληρώνουν τα χρέη τους σε αυτούς που τους παραχώρησαν γη. Ωστόσο προβλήματα υπήρχαν στην αστική αποκατάσταση καθώς εκεί τα πράγματα δεν ήταν απλά, αλλά θα έπρεπε να υιοθετηθούν ορισμένες αρχές και να τεθούν κανόνες προκειμένου να λειτουργεί εύρυθμα η κοινωνία.

Η αστική αποκατάσταση των προσφύγων επιδίωκαν να στηριχτεί σε σχεδιασμό και σε πρόγραμμα. Η Κοινωνία των Εθνών και η Ελλάδα επιθυμούσαν οι πρόσφυγες στις πόλεις να εγκατασταθούν σε περιοχές που θα τους δίνει την δυνατότητα να εργαστούν σε μια νέα δουλειά ή να συνεχίσουν την δουλειά που ήδη είχαν. Επίσης έπρεπε να λάβουν υπόψη τους τις παροχές που θα έδιναν στους πρόσφυγες δηλαδή την οικονομική βοήθεια που θα χορηγούσαν με την μορφή δανείου.

Χαρακτηριστική είναι η φράση του Ελευθέριου Βενιζέλου το 1933 (Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, 2007): *«Να είμαστε εξηγημένοι. Αναθεώρησις δεν σημαίνει χάρισμα»*. Τέλος βασικός στόχος του κράτους ήταν να δώσει αρχικά μια οικονομική βοήθεια στους πρόσφυγες προκειμένου να κάνουν ένα νέο ξεκίνημα αλλά να μην τους συντηρεί συνεχώς η πρόνοια. Επιδίωκε λοιπόν να στεγάσει τους πρόσφυγες, να τους βρει δουλειά και να τους δώσει χρήματα για αρχή προκειμένου να είναι αυτοσυντήρητοι πλέον²².

Ωστόσο στην θεωρία όλα ήταν πολύ απλά αλλά τελικά οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε οικισμούς που σχεδιάστηκαν χωρίς πρόγραμμα και σχεδιασμό αλλά κάτω από πιέσεις των δανειστών. Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής ήταν η χωρίς ρυθμό αύξηση του πληθυσμού σε ορισμένες περιοχές σε σχέση με κάποιες άλλες και η έλλειψη του ελέγχου από το κράτος.

²² Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, (2007), *Πέρα από την Καταστροφή, Μικρασιάτες Πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Β' Έκδοση, Αθήνα, σελ. 40

Σε ότι αφορά την αποπληρωμή της οικονομικής βοήθειας που είχαν δώσει στους πρόσφυγες υπήρχαν πολλές προστριβές με την κυβέρνηση και στο τέλος οι πρόσφυγες πραγματοποίησαν βίαιες καταλήψεις σπιτιών σε περιοχές όπως η Νέα Ιωνία και ο Βύρωνας. Τελικά λόγω των μεγάλων διαστάσεων που είχε πάρει το ζήτημα το 1940 αποφασίστηκε η κατάργηση των χρεών των προσφύγων προς το δημόσιο αλλά δεν έγινε λόγος για τους τίτλους ιδιοκτησίας των κατοικιών.

Η προσπάθεια δημιουργίας βιομηχανικών μονάδων κοντά στους προσφυγικούς οικισμούς αν και κατάφερε να δώσει εργασία σε αρκετούς πρόσφυγες δέχτηκε ένα σημαντικό πλήγμα με το κραχ του 1929. Οι επιχειρήσεις είδαν τις εξαγωγές τους στις διεθνείς αγορές να περιορίζονται σε μεγάλο βαθμό λόγω της μικρής ζήτησης που υπήρχε²³.

Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων με την πάροδο των ετών φαινόταν να είναι επιτυχής αλλά δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο και για την αστική αποκατάσταση. Το πρόβλημα οφείλεται στο γεγονός ότι η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων προτίμησε να επενδύσει περισσότερα κονδύλια στην αγροτική αποκατάσταση από ότι στην αστική αφού οικονομικοί παράγοντες της εποχής γνώριζαν ότι η αστική αποκατάσταση θα αντιμετωπίσει πολλά προβλήματα και θα πάρει καιρό για να πραγματοποιηθεί. Ειδικότερα στο 46% των προσφύγων που εντάθηκαν στην αγροτική αποκατάσταση δόθηκε το 86,35% των δαπανών ενώ από την άλλη για την αστική αποκατάσταση, το 54% των προσφύγων έλαβε μόνο 13,7% για τις δαπάνες²⁴.

3.5. Ο οικισμός της Ν. Ιωνίας

Ο προσφυγικός οικισμός της Νέας Ιωνίας δημιουργήθηκε στις 27 Ιουνίου του 1923 από πρόσφυγες της Μικράς Ασίας. Οι πρώτοι οργανωμένοι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην Νέα Ιωνία προέρχονταν από την Σπάρτη Πισιδίας και είχαν ως επικεφαλή τον ιερέα π. Ιωακείμ Πεσμαζόγλου ο οποίος ήταν και θεμελιωτής της

²³ Λεοντίδου Λ, (1989), *Πόλεις της Σιωπής - Εργατικός Εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, Σελ.248

²⁴ Λιάκος Α, (1993), *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, Σελ.34

προσφυγικής πολιτείας. Ο π. Ιωακείμ είχε διπλωματικές ικανότητες και απέπνεε σεβασμό, κατορθώνοντας ύστερα από πολλές προσπάθειες και γνωριμίες που είχε με Τούρκους, να οδηγήσει μέσω Αττάλειας (και όχι μέσω της Σμύρνης όπως οριζόταν) ένα πλήθος προσφύγων αποτελούμενο από 4.000 γυναικόπαιδα, τα οποία προστάτευε. Η μεταφορά τους έγινε με ελληνικά φορτηγά πλοία τα οποία ο ίδιος με προσωπικές του ενέργειες κανόνισε να έρθουν. Με αυτόν τον τρόπο αποφεύχθηκε μια πιθανή σφαγή των χριστιανών από τους θυμωμένους Τούρκους της Ιωνίας²⁵.

Αρχικά οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στον Πειραιά και σε διάφορους χώρους υποδοχής που είχαν δημιουργηθεί όπως είναι τα σχολεία, οι αποθήκες, τα εργοστάσια και διάφορα άλλα μέρη που είχε αποφασίσει η ελληνική κυβέρνηση. Ωστόσο το ζήτημα της στέγασής τους απασχολούσε πολύ και έτσι με μια πενταμελή επιτροπή που δημιουργήθηκε επισκέφτηκαν τον Υπουργό Πρόνοιας Απόστολο Δοξιάδη και τον ταμία του Υπουργείου Επαμεινώνδα Χαρίλαο και του πρότειναν την δημιουργία ενός προσφυγικού οικισμού που θα έχει σαν βασικό αντικείμενο την τέχνη της ταπητουργίας.

Ο Απόστολος Δοξιάδης και ο Επαμεινώνδας Χαρίλαος γνωρίζοντας την έφεση που είχαν οι πρόσφυγες στην ταπητουργία, τους πρότειναν να δημιουργήσουν έναν οικισμό κοντά στην Αθήνα, όπου υπήρχε άφθονο τρεχούμενο νερό και να αναπτύξουν εκεί την τέχνη τους. Ο π. Ιωακείμ αποφάσισε λοιπόν συνοδευόμενος από μερικούς γέροντες Σπαρταλήδες να επισκεφτεί μια περιοχή με την ονομασία «Ποδαράδες» την οποία έβρισκε κατάλληλη για την κάλυψη των αναγκών των προσφύγων αλλά και για την ανάπτυξη της ταπητουργίας.

Η περιοχή Ποδαράδες βρισκόταν ΒΔ των Τουρκοβουνίων και την διέσχισε ο χείμαρρος του Ποδονίφτη καθώς και η σιδηροδρομική γραμμή Πειραιώς – Αθηνών – Κηφισιά. Ήταν περίπου 7 χλμ. Μακριά από το κέντρο της Αθήνας και έμεναν περίπου 50 κάτοικοι κυρίως Μενιδιάτες και Κουκουβανιώτες οι οποίοι είχαν στην διάθεση τους κτήματα και πρόβατα. Το κτήμα των Ποδαράδων είχε αγοραστεί το 1923 από το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων και αποτελούσε την μεγαλύτερη έκταση που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να αναπτυχθεί ένας προσφυγικός

²⁵ Εφημερίδα Καθημερινή, (1997) *Μικρά Ασία: η Αγνώστη Πισιδία*, Αθήνα, σελ.26-27.

συνοικισμός. Η συνολική του έκταση ήταν 1.502 στρέμματα εκ των οποίων τα 1.230 χρησιμοποιούνταν για καλλιέργειες και βοσκότοπους²⁶.

Ο προσφυγικός οικισμός εγκαινιάστηκε στις 27 Ιουνίου 1923 και υπήρξαν πανηγυρισμοί. Παρών στους εορτασμούς ήταν ο Νικόλαος Πλαστήρας που οι πρόσφυγες έτρεφαν ιδιαίτερη συμπάθεια στο πρόσωπο του, ο πρωθυπουργός Στυλιανός Γονατάς, οι υπουργοί Πρόνοιας και Γεωργίας Δοξιάδης και Σιδέρης και τέλος ο Αμερικανός πρεσβευτής Χένρυ Μοργκεντάου. Ο Πλαστήρας πρότεινε ο οικισμός αυτός να ονομαστεί «Νέα Πισιδία» καθώς οι περισσότεροι πρόσφυγες προέρχονταν από αυτή την περιοχή της Μικρασίας.

Αν και επικράτησε το όνομα «Νέα Πισιδία», μετά από δύο χρόνια μετονομάστηκε σε προσφυγικό οικισμό της Νέας Ιωνίας. Στόχος αυτής της μετονομασίας ήταν η προσέλκυση προσφύγων από όλα μέρη της Μικράς Ασίας αλλά και η προσπάθεια να τιμήσουν τον Μικρασιατικός Ελληνισμός. Μετά από ένα μήνα υπογράφηκε η Συνθήκη της Λωζάννης και πλέον όσοι είχαν καταφέρει να αντιμετωπίσουν τις κακουχίες έρχονταν μαζικά και εγκαθίστανται στην Ελλάδα²⁷.

3.5.1. Τα πρώτα χρόνια του οικισμού της Ν. Ιωνίας

Τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας του προσφυγικού οικισμού της Νέας Ιωνίας υπήρχε μια κατάσταση εφιαλτική καθώς οι υγειονομικές συνθήκες του οικισμού ήταν από πολύ άσχημες έως άθλιες. Δεν υπήρχαν γιατροί και νοσηλευτές για να περιθάλψουν τους πρόσφυγες με αποτέλεσμα αρρώστιες όπως η φυματίωση, η ελονοσία, η πνευμονία, ο τύφος να σπέρνουν τον θάνατο στην περιοχή. Τα ζώα σφάζονταν σε υπαίθρια σφαγεία χωρίς συνθήκες υγιεινής και τα νερά των δύο ρεμάτων της περιοχής του Γιαμπουρλά και του Ποδονίφτη λίμναζαν λόγω της έλλειψης υπονόμων και αποτελούσαν εστίες μόλυνσης²⁸.

²⁶ Βογιατζόγλου Ό, (1997), *Η βιομηχανική εγκατάσταση στη Νέα Ιωνία - Παράμετρος αστικής εγκατάστασης*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, σελ 148.

²⁷ Καλέσιου, Μ., (2008), *Η εγκατάσταση των προσφύγων του 1922 στη Νέα Ιωνία και οι απαρχές της εκβιομηχάνισης. Το ζήτημα του νερού*, Σελ. 18

²⁸ Εφημερίδα Καθημερινή, (1997) *Μικρά Ασία: η Άγνωστη Πισιδία*, Αθήνα, σελ.28.

Εξίσου σημαντικό πρόβλημα ήταν ότι οι πρόσφυγες στεγάζονταν σε σκηνές και παράγκες και δεν είχαν τα βασικά για να καλύψουν τις πρώτες ανάγκες τους. Το Υπουργείο Πρόνοιας και το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων είχαν ξεκινήσει τις πρώτες προσπάθειες οικοδόμησης κατοικιών ενώ τον Απρίλιο του 1923 άρχισαν να κατασκευάζονται και οι πρώτες βιοτεχνίες ταπητουργίας. Καθώς υπήρχε βιασύνη για την άμεση στέγαση των προσφύγων, η οικοδόμηση δεν μπόρεσε να γίνει με σχεδιασμό προκειμένου να προβλεφθεί η δημιουργία ακάλυπτων χώρων, πάρκων και πλατειών. Τα σπίτια που χτίζονταν ήταν κακίστης ποιότητας και συνήθως κατασκευάζονταν με πλίνθους φτιαγμένους από λάσπη και άχυρα που είχαν ξεραθεί με τον ήλιο.

Η παράγκα θεωρείται χαρακτηριστικό παράδειγμα του προσφυγικού οικισμού και τα καταλύματα επαρκούν μόνο για ελάχιστους κατοίκους με αποτέλεσμα να παρατηρούνται φαινόμενα βίαιης κατάληψης σπιτιών από αστέγους. Μέχρι το 1928 στην Νέα Ιωνία είχαν κατασκευαστεί 2.814 σπίτια ενώ στον οικισμό υπήρχαν 16.382 κάτοικοι. Αυτός ο τρόπος διαβίωσης, ωστόσο, δημιουργούσε πολλά προβλήματα καθώς ανάγκαζε τους πρόσφυγες να συγκατοικούν χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι συνήθειές τους.

Οι κινήσεις τους και οι επαφές τους ήταν περιορισμένες και δεν είχαν την δυνατότητα να οργανώσουν εκδηλώσεις. Ορισμένοι επιδίωξαν στον ελεύθερο χρόνο τους να δημιουργήσουν κήπους προκειμένου να ομορφύνουν τον οικισμό ενώ οι χώροι που συγκεντρώνονταν προκειμένου να διασκεδάσουν ήταν τα εργοστάσια, οι εκκλησίες, τα σχολεία και οι κινηματογράφοι²⁹.

Ουσιαστικά η Νέα Ιωνία εκείνη την περίοδο ήταν μια μικρογραφία της Ανατολής και όσοι πήγαιναν στην περιοχή έβλεπαν πράγματα πρωτόγνωρα για τα ελληνικά δεδομένα και σε αρκετές περιπτώσεις υπήρχαν και αμφισβητήσεις από τους ντόπιους για την «ελληνικότητα» των προσφύγων. Ο κάθε πληθυσμός είχε την ιδιαιτερότητα του ανάλογα με την κουλτούρα του, την γλώσσα του, τα έθιμα και την

²⁹ Παπαγγελουπούλου Π., (1999), *Κοινωνική διαστρωμάτωση και μορφολογία δύο γειτονικών οικισμών Ψυχικού και Νέας Ιωνίας από το 1923 και έπειτα*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σελ.105

νοοτροπία του δημιουργώντας προκαταλήψεις στους γηγενείς καθώς θεωρούσαν τον οικισμό πολιτισμική απειλή³⁰.

Η κατάσταση έγινε ακόμα πιο επιβαρυνμένη όταν η κυβέρνηση διέταξε την επίταξη χιλιάδων κατοικιών, σπιτιών, τσιφλικιών και κτημάτων στις πόλεις, μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, προκειμένου να δώσει λύση στο πρόβλημα της στέγασης και της αποκατάστασης των προσφύγων. Το γεγονός αυτό δημιούργησε πολλές συγκρούσεις μεταξύ των γηγενών και των προσφύγων καθώς οι πρώτοι είχαν την απαίτηση να εγκαταλείψουν οι πρόσφυγες ότι δικαίωμα τους είχε δοθεί με την αιτιολογία ότι κινδυνεύουν τα συμφέροντά τους και παραβιάζεται ο ιδιωτικός τους χώρος.

Επίσης αξίζει να τονιστεί ότι υπήρχε και ιδιαίτερος ανταγωνισμός στις οικονομικές δραστηριότητες και στην αγορά εργασίας καθώς σε αρκετές περιπτώσεις οι πρόσφυγες έβρισκαν δουλειά σε αντίθεση με τους ντόπιους. Επίσης πολλοί γηγενείς ανέφεραν ότι είχαν μειωθεί τα έσοδα τους από την εργασία λόγω της εισόδου στην χώρα των προσφύγων ενώ την ίδια στιγμή οι επιχειρήσεις ένιωθαν έντονο ανταγωνισμό λόγω της ύπαρξης των προσφυγικών επιχειρήσεων που μείωνε τα έσοδα τους.

Οι πρόσφυγες με την σειρά τους βλέποντας τις αντιδράσεις των ντόπιων κατοίκων διαπίστωσαν ότι το τίμημα ήταν βαρύ και ότι εκτός από τα προβλήματα της στέγασης και της κάλυψης των αναγκών τους θα είχαν να αντιμετωπίσουν και τις κοινωνικές αντιδράσεις που όλο και πιο πολύ εντεινόταν. Για να μπορέσουν να αλλάξουν αυτό το κλίμα που είχε δημιουργηθεί αρκετοί κατέφυγαν σε λύσεις όπως εγκατάλειψη των ονομάτων τους που δήλωνε την καταγωγή τους ή τροποποίηση των επωνύμων τους³¹.

³⁰ Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, (2007), *Πέρα από την Καταστροφή, Μικρασιάτες Πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Β' Έκδοση, Αθήνα, σελ. 109

³¹ Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, (2007), *Πέρα από την Καταστροφή, Μικρασιάτες Πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Β' Έκδοση, Αθήνα, σελ. 115

3.6. Οι πρώτες βιομηχανικές ζώνες

Κομβικό σημείο για την ανάπτυξη της βιομηχανίας στην Ελλάδα αποτέλεσε ο ερχομός των Μικρασιατών προσφύγων το 1922. Για την περίοδο από το 1924 μέχρι και το 1928, όπως είδαμε, οι βιομηχανίες και τα εργοστάσια αυξήθηκαν στο διπλάσιο εξαιτίας των φτηνών εργατών με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μια σύγχρονη ελληνική βιομηχανία και να μεταμορφωθούν τα αστικά κέντρα σε πυκνοκατοικημένες βιομηχανικές πόλεις. Ο προσφυγικός οικισμός της Νέας Ιωνίας αποτελεί ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα³².

Με τον ερχομό τους στην Ελλάδα οι πρόσφυγες έφεραν μαζί τους και τις γνώσεις τους πάνω στην ταπητουργία που μέχρι τότε ήταν άγνωστη για την Ελλάδα. Μέσω της ταπητουργίας οι πρόσφυγες ήλπιζαν ότι θα βγουν από το αδιέξοδο που είχαν περιέλθει και θα βελτίωναν τις συνθήκες διαβίωσης τους. Οι πρόσφυγες με την εργατικότητα τους, τις καινοτόμες ιδέες τους και την εμπειρία στις εμπορικές συναλλαγές αποτέλεσαν ένα πολύ ισχυρό οικονομικό κεφάλαιο που συνέβαλλε σημαντικά στην πρόοδο της χώρας.

Η Επιτροπή Αποκατάστασης των Προσφύγων διαπίστωσε ότι η ταπητουργία και η ανάπτυξη της ήταν ιδανική λύση για την επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων αλλά και για την ανάπτυξη του κλάδου στην Ελλάδα. Για τον λόγο αυτό χρηματοδότησε αυτές τις προσπάθειες των προσφύγων και βοήθησε στην ανέγερση εργοστασίων και βιομηχανιών.

Η Νέα Ιωνία αποτελούσε παράδειγμα προς μίμηση για άλλους προσφυγικούς οικισμούς και ήταν όσα οραματιζόταν η ΕΑΠ. Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην Νέα Ιωνία ήταν κυρίως βιοτέχνες, έμποροι, επιχειρηματίες οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν με τον δευτερογενή τομέα παραγωγής. Από τις 1.200 οικογένειες που πήγαν στην Νέα Ιωνία οι μισές περίπου απασχολούνταν με την

³² Βογιατζόγλου Ό, (1997), *Η βιομηχανική εγκατάσταση στη Νέα Ιωνία - Παράμετρος αστικής εγκατάστασης*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, σελ 159.

ταπητουργία, οι 250 με τη παραγωγή ροδέλαιου και οι υπόλοιποι με το εμπόριο, το χτίσιμο και ως τεχνίτες.

Το κτήμα στους Ποδαράδες χωρίστηκε σε δυο ζώνες όπου η κάθε μια είχε την δική της ανάπτυξη, πρόοδο και πορεία. Η πρώτη ζώνη εκτεινόταν κατά μήκος του ρέματος του Περισσοῦ και χρησιμοποιούνταν για τη ανάπτυξη του οικισμού και η δεύτερη βρισκόταν στην περιοχή της Ελευθερούπολης, όπου παρότι ήταν καθαρά βιομηχανική ζώνη κατάφερε να κατακλύσει όλο τον συνοικισμό με εργοστάσια, βιοτεχνίες και οικοτεχνίες.

Η Επιτροπή Αποκατάστασης των Προσφύγων προσέφερε συνολικά 40 οικοπέδα στην Αττική για την δημιουργία προσφυγικών οικισμών εκ των οποίων τα 25 ήταν στην Νέα Ιωνία ενώ τα υπόλοιπα ήταν μοιρασμένα στους άλλους οικισμούς. Ειδικότερα δόθηκαν δύο οικοπέδα στην Καισαριανή, επτά στη Νίκαια, επτά στον Υμηττό, ένα στο Βύρωνα, ένα στα Ταμπούρια και από ένα στη Δραπετσώνα και τον Πειραιά.

Για τη χρήση αυτών των οικοπέδων και για την λειτουργία των εργοστασίων η ΕΑΠ έθεσε ορισμένους όρους. Σε περίπτωση που δεν τηρούνταν αυτοί οι όροι τότε η ΕΑΠ είχε το δικαίωμα να παραχωρήσει τους τίτλους ιδιοκτησίας σε άλλους κεφαλαιούχους, που είχαν τις προϋποθέσεις τήρησης και εφαρμογής των όρων.

Ωστόσο με το πέρας του χρόνου υπήρξε έλλειψη ελέγχου από την ΕΑΠ με αποτέλεσμα να μην τηρούνται πάντα οι όροι που είχαν τεθεί και τελικά δημιουργήθηκαν πολλά προβλήματα ιδιοκτησίας. Εκτός από την ταπητουργία ανάπτυξη γνώρισε και η βαμβακουργία η οποία παρήγαγε νέα προϊόντα όπως είναι οι αλατζάδες, οι ντοκουμάδες, οι κουβέρτες, τα νήματα για τάπητες και άλλα. Σύντομα και άλλες τέχνες έκαναν την εμφάνιση τους, προωθώντας όσο μπορούσαν την ανάπτυξη της οικονομίας.

Δημιουργήθηκαν εργοστάσια ελαστικών, χρωμάτων, αγγειοπλαστικής, σοκολατοποιίας και ζαχαροπλαστικής. Το βασικό χαρακτηριστικό των επιχειρήσεων αυτών ήταν ότι οι μεγαλύτερες από αυτές ιδρύθηκαν από πρόσφυγες με καταγωγή από τη Μουταλάσκη Καισάρειας οι οποίοι ερχόμενοι στην χώρα μας λόγω της

ανταλλαγής πληθυσμού κατάφεραν να φέρουν μαζί τους κοσμήματα και λίρες. Οι περισσότερες ήταν οικογενειακές βιομηχανίες.

Παράλληλα όσοι επιχειρηματίες κατάφεραν να αναπτυχθούν τα πρώτα χρόνια πριν τον πόλεμο είχαν καταφέρει να φυγαδεύσουν κεφάλαιο. Επίσης η ανάπτυξη της βιομηχανίας στην Ελλάδα και η εμφάνιση νέων κλάδων προσέλκυσε το ενδιαφέρον πολλών ντόπιων επιχειρηματιών, οικονομικών παραγόντων και τραπεζών που θέλησαν να κερδίζουν και αυτοί από την τεχνογνωσία των προσφύγων και να συνεργαστούν μαζί τους.

Οι κυριότερες βιομηχανίες που ξεχώρισαν με την παρουσία τους ήταν τα εργοστάσια Μουταλάσκη τα οποία εξήγαγαν εξαιρετικό κάμποτ³³, η οικογενειακή επιχείρηση της υφαντουργίας Συνάνογλου, η εριουργική επιχείρηση των Σπαρταλήδων Εφραίμογλου – Αθανάσογλου – Στύλογλου, η μεταξουργία Μποδοσάκη, η υφαντουργία και ταπητουργία του Μποσταντζόγλου, η ταπητουργία των Δουρμούσογλου, η Ιωνική υφαντουργία «Ελληνίδα», τα μεγάλα εργοστάσια της «Ελληνικής Ταπητουργίας», της «Ανατολικής Ταπητουργίας» και του «Σπάρταλη» με τη συνεργασία και ντόπιων επιχειρηματιών και τέλος η τρισυπόστατη βιομηχανία του Κυρκίνη στον Περισσό που δραστηριοποιούνταν με την Εριουργία – Μεταξουργία – Ταπητουργία και την οποία θα εξετάσουμε σε επόμενη ενότητα.

Επίσης υπήρχαν και άλλες σημαντικές επιχειρήσεις, κλωστοϋφαντουργικές και ταπητουργικές που με τον καιρό επεκτάθηκαν και ξεχώρισαν επίσης. Οι Σπαρταλήδες προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον έντονο ανταγωνισμό, δημιούργησαν το 1924 τον πρώτο ταπητουργικό συνεταιρισμό με την επωνυμία «Ταπητουργικός Συνεταιρισμός Σπάρτης της Πισιδίας, Π.Ε.». Επιδίωξη τους ήταν η προβολή της ταπητουργίας και η προαγωγή των οικονομικών συμφερόντων των μελών του συνεταιρισμού, επιτυγχάνοντας με αυτόν τον τρόπο χρηματοδοτήσεις από την ΕΑΠ.

Τα πρώτα χρόνια της ανάπτυξης της ταπητουργίας, οι περισσότεροι πρόσφυγες είχαν έναν αργαλειό στο σπίτι τους και το είχαν μετατρέψει σε

³³ Είδος χοντρού βαμβακερού υφάσματος που δεν έχει υποστεί λεύκανση.

βιομηχανική εστία. Πολλοί ήταν αυτοί που μέσω της ανταλλαγής πληθυσμών κατάφεραν να φέρουν μαζί τους αργαλειούς τους και πρωτότυπα σχέδια χαλιών τα οποία δούλευαν αποκλειστικά. Οι αργαλειοί που χρησιμοποιούσαν ήταν της παλιάς τεχνολογίας δηλαδή ξύλινοι και χειροκίνητοι και όχι σύγχρονοι, σαν αυτούς που χρησιμοποιούσαν ορισμένες βιομηχανίες δηλαδή αυτόματοι και σιδερένιοι.

Η εργασία στο σπίτι αναπτυσσόταν ταχέως και βοηθούσε σημαντικά την οικογένεια καθώς το ημερομίσθιο μιας εργάτριας χαλιών στο σπίτι ήταν 16 με 18 δρχ. για μια ημερήσια παραγωγή 10 έως 12.000 κόμπων. Επίσης τα μεγάλα εργοστάσια, εκτός από τη δική τους παραγωγή, έδιναν και αυτά παραγγελίες για το σπίτι προσφέροντας στις εργάτριες τα υλικά και τα σχέδια. Η αμοιβή γινόταν ανάλογα με την ποιότητα του χαλιού και τα σχέδια. Το μεροκάματο μιας εργάτριας σε ένα εργοστάσιο ήταν το μισό από αυτό των ανδρών. Πιο συγκεκριμένα τα μεροκάματα στις βιομηχανίες κυμαίνονταν στις 23 δρχ το 1923 και στις 30 δρχ. το 1930, ωστόσο οι συνθήκες εργασίας τους ήταν άθλιες. Οι μισθοί που κατέβαλλαν οι βιομηχανίες πρακτικά ισοδυναμούσε με μισή φρατζόλα ψωμί την ημέρα, κατ' άτομο, λίγες ελιές, λίγο ελαιόλαδο και ίσως λίγο ψάρι ή κρέας³⁴.

Οι γυναίκες και τα παιδιά ήταν ανέκαθεν φθηνή εργατική δύναμη και ο κλάδος της ταπητουργίας είχε συνδεθεί άρρηκτα με αυτό το εργατικό δυναμικό. Στη Νέα Ιωνία το 1927 εργάζονταν 1.223 εργάτες, στην Αθήνα 1.046 και στον Πειραιά 3.379 χωρίς να έχουν υπολογιστεί οι εργάτες που δούλευαν στο σπίτι που ήταν αρκετά μεγάλο ποσοστό. Από αυτούς οι 201 ήταν άντρες και οι 5.447 ήταν γυναίκες.

Στον πίνακα 3.2 που παρουσιάζεται παρακάτω φαίνεται αναλυτικά η ελληνική βιομηχανία για την δεκαετία 1920 έως και το 1930. Βλέπουμε ότι η βιομηχανία αναπτυσσόταν ραγδαία εκείνα τα χρόνια και μέσα σε 10 έτη είχε καταφέρει να τριπλασιάσει και την ιπποδύναμη της. Ωστόσο παρατηρούμε μια μείωση των εργαζομένων ανά επιχείρηση από το 1920 στο 1930 και αυτό οφείλεται κυρίως στην υιοθέτηση αργαλειών νέας τεχνολογίας από τις βιομηχανίες που ήταν αυτόματοι και δεν απαιτούσαν κάποιον εργάτη για την χρησιμοποίησή τους. Πιο συγκεκριμένα

³⁴ Παπαγγελοπούλου Π., (1999), *Κοινωνική διαστρωμάτωση και μορφολογία δύο γειτονικών οικισμών Ψυχικού και Νέας Ιωνίας από το 1923 και έπειτα*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σελ.170

λοιπόν θα αναφερθούμε στα εξής στοιχεία:στο σύνολο των εργατών στις βιομηχανίες,στη συνολική ιπποδύναμη,στους εργαζόμενους ανά επιχείρηση αλλά και στην ιπποδύναμη ανά εργαζόμενο.

Πίνακας 3.2. Η ελληνική βιομηχανία σε αριθμούς το 1920-1930

Συνολικά στοιχεία για την επικράτεια	Έτος 1920	Έτος 1930
Σύνολο εργατών βιοτεχνία – βιομηχανία	146.810	232.763
Συνολική Ιπποδύναμη	100.762	329.500
Εργαζόμενοι / επιχείρηση	4,4	3,4
Ιπποδύναμη/ επιχείρηση	3	4,9
Ιπποδύναμη/ εργαζόμενο	0,7	1,4

Πηγή: Προγουλάκης, Γ., (2009), *Σχεδιάσμα ελληνικής οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, σελ. 23

3.7. Η άνοδος και η πτώση της ταπητουργίας

Στον οικισμός της Νέας Ιωνίας η ανάπτυξη της ταπητουργίας ήταν εντυπωσιακή αλλά γρήγορη. Πιο συγκεκριμένα για την περίοδο από το 1926 μέχρι και το 1929 η ταπητουργία αναπτύχθηκε σημαντικά σε μια περίοδο που γενικότερα η βιομηχανία γνώριζε άνθηση. Ειδικότερα το 1926 δημιουργήθηκαν 80 με 100 εργοστάσια τα οποία κατείχαν περισσότερους από 3.000 εργαλείους και παρήγαγαν 300.000 τεμάχια το χρόνο, αξίας 2,5 εκατομμυρίων δολαρίων. Οι τιμές των χαλιών κυμαίνονταν από 600 δρχ. το τ.μ για τα Ουσάκ, 650 δρχ για τα Γιάρδες, 750 δρχ τα Σπάρτα, 1.200 δρχ τα Περσικά και 2.000-2500 δρχ για χαλιά άλλης εξαιρετικής ποιότητας. Η ονομασία του κάθε χαλιού προέκυπε από τα ταπητουργικά κέντρα της Μικράς Ασίας³⁵.

³⁵ Παπαγγελοπούλου Π., (1999), *Κοινωνική διαστρωμάτωση και μορφολογία δύο γειτονικών οικισμών Ψυχικού και Νέας Ιωνίας από το 1923 και έπειτα*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σελ.172

Για το 1927 η ταπητουργία αναγνωρίστηκε ως «Εθνική» Βιομηχανία καθώς είχε αναπτυχθεί σε μεγάλο βαθμό. Ο πιο βασικός αγοραστής ήταν η Αμερική και πιο συγκεκριμένα μια εταιρεία της Ν. Υόρκης, που αγόραζε ένα μεγάλο ποσοστό της συνολικής παραγωγής. Το 1928 η ζωή στην πόλη είχε ξεκινήσει να βρίσκει τον ρυθμό της καθώς εξελισσόταν συνεχώς και πλέον οι κάτοικοι ζούσαν για να εργάζονται στα εργοστάσια. Υπήρχαν τρεις βάρδιες για τους εργαζομένους, και οι περισσότεροι πρόσφυγες πλέον απασχολούνταν στις ταπητουργικές βιομηχανίες οι οποίες αυξάνονταν με γρήγορο ρυθμό.

Τα ταπητουργεία και τα υφαντουργεία βρίσκονταν στο απόγειο της παραγωγικότητάς τους αλλά η επόμενη χρονιά θα σηματοδοτούσε την αρχή της πτώσης τους. Το 1929, η παγκόσμια οικονομική και νομισματική κρίση που δημιουργήθηκε επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την αμερικανική αγορά η οποία, όπως προείπαμε, απορροφούσε το 90% της ταπητουργικής παραγωγής.

Το κραχ της Νέας Υόρκης του 1929-30 επηρέασε θανάσιμα την βιομηχανία της ταπητουργίας καθώς ήταν κατεξοχήν μια εξαγωγική βιομηχανία. Επίσης ο ανταγωνισμός που υπήρχε με τα φτηνότερα περσικά και τούρκικα χαλιά έδωσε στην ταπητουργία το τελειωτικό χτύπημα.

Η βιομηχανική ζώνη της Ελευθερούπολης που ήταν δημιούργημα των προσφύγων καταστράφηκε σε μεγάλο βαθμό και για να μπορέσει να επιβιώσει στράφηκε προς την βαμβακουργία και την κλωστοϋφαντουργία. Το 1930 η ταπητουργία μειώθηκε κατά 60% και πολλές ταπητουργικές βιομηχανίες μεταφέρθηκαν στην επαρχία ενώ από την άλλη η κλωστοϋφαντουργία αναπτύχθηκε σημαντικά πραγματοποιώντας επεκτάσεις και μεταρρυθμίσεις.

Τα εργοστάσια της κλωστοϋφαντουργίας σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα επεκτάθηκαν και σε άλλους κοντινούς οικισμούς όπως της Ν. Φιλαδέλφειας και του Ν. Ηρακλείου και σύμφωνα με τα στοιχεία της περιόδου 1935 – 1940 η κλωστοϋφαντουργία ήταν ο πιο δυναμικός κλάδος για την ελληνική βιομηχανία κατακτώντας το 40% της συνολικής κίνησης. Το 1932 επιδιώχθηκε μια προσπάθεια

ανασύστασης της ταπητουργίας, ωστόσο ο πόλεμος του 1940 δεν το επέτρεψε και έτσι επήλθε η παρακμή του κλάδου³⁶.

3.8. Η βιομηχανία της Μουταλάσκη

Στο βιομηχανικό συγκρότημα της Μουταλάσκη οι πρόσφυγες με την εργασία τους συνέβαλλαν σημαντικά στον τομέα της κλωστοϋφαντουργίας. Το εργοστάσιο ιδρύθηκε από την οικογένεια του Ιάκωβου Τσαλίκου που στη Μουταλάσκη της Καισάρειας είχαν βιοτεχνία με απλούς αγγλικούς αργαλειούς και παρήγαγαν υφάσματα από βαμβάκι τα οποία πουλούσαν στην Καισαρεία.

Το 1923 ήρθαν στην Ελλάδα με την ανταλλαγή των πληθυσμών και μπόρεσαν να φέρουν μαζί τους τέσσερις αργαλειούς. Τα μηχανήματα αυτά τα τοποθέτησαν σε πρόχειρα καταλύματα σε ένα βιομηχανικό οικόπεδο που τους προσέφερε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων στους Ποδαράδες. Στον ίδιο χώρο οι Τσαλίκου είχαν και το σπίτι τους και έτσι το απομεσήμερο φόρτωναν στους ώμους τους το "πανί" και προσπαθούσαν να το πουλούσαν στο συνοικισμό της Ν. Ιωνίας.

Μέχρι το 1927 ο κτηματίας και έμπορος Αλέξανδρος Σινιόσογλου τους είχε σταθεί αρκετά και όταν το 1927 επέστρεψαν οι γιοι του αποφάσισε να κατασκευάσει ένα εργοστάσιο Κλωστοϋφαντουργίας μαζί με τους Τσαλίκου, καθώς αυτοί ήξεραν καλά την δουλειά και ήταν εξάριτοι μηχανικοί. Το κεφάλαιο της Εταιρείας ορίστηκε σε 5.000.000 δρχ. διαιρούμενο σε 10.000 μετοχές των 500 δρχ. η κάθε μία.

Ο Α. Σινιόσογλου βρισκόταν στο εργοστάσιο και ήλεγχε την παραγωγή ενώ ο Συμεών Σινιόσογλου ταξίδευε στην Ελβετία και στην Αγγλία προκειμένου να προμηθευτεί τα πρώτα μηχανήματα. Τα πρώτα είδη παραγωγής ήταν σεντονόπανα και το ασυναγώνιστο σε ποιότητα «Κάμποτ» της Μουταλάσκη.

³⁶ Βογιατζόγλου Ο, (1997), *Η βιομηχανική εγκατάσταση στη Νέα Ιωνία - Παράμετρος αστικής εγκατάστασης*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, σελ 159.

Οι Τσαλίκογλου επίσης κατασκεύαζαν δικούς τους αργαλειούς μαζί με τους Συνικόγλου. Από το 1930 άρχισαν να επεκτείνουν το εργοστάσιο και να εισάγουν νέα μηχανήματα. Ειδικότερα το 1931 έφεραν από το εξωτερικό αυτόματους αργαλειούς, , πετρελαιομηχανές για παραγωγή ηλεκτρισμού και εργαλεία για την αναδιοργάνωση του μηχανουργείου. Επίσης αντικαταστάθηκε ο κεντρικός άξονας, που κινούσε όλα τα μηχανήματα με ηλεκτρική δύναμη και πλέον το εργοστάσιο διέθετε σταθμό παραγωγής ρεύματος.

Το εργοστάσιο το είχε σχεδιάσει ο αρχιτέκτονας Μιχάλης Αβέρωφ, αδελφός του Ευάγγελου Αβέρωφ, που ήταν στενός φίλος του Σινιόσογλου. Το εργοστάσιο ακολουθούσε τα ξένα πρότυπα και το εργοστάσιο κατάφερε να επεκταθεί μέσα από την διαδοχική αγορά αγροτεμαχίων στη γύρω περιοχή. Επίσης το εργοστάσιο υιοθέτησε σύγχρονες μεθόδους διοίκησης και εργασίας τα οποία εφαρμόστηκαν στο εργοστάσιο με πολύ καλά αποτελέσματα.

Στο συγκεκριμένο εργοστάσιο ποτέ κανένας εργάτης δεν απολύθηκε και η παραγωγή ακολουθούσε έναν ρυθμό με αντιστοιχία κλωστηρίου υφαντήριου, χωρίς να στοιβάζεται στοκ. Κατά την διάρκεια από το 1934 έως το 1935 δημιουργήθηκαν αποθέματα λόγω της απρονοησίας του κράτους, όταν επιβλήθηκε το "Damping" από τις ξένες κλωστοϋφαντουργίες. Αυτή ήταν η πρώτη κρίση που είχε να αντιμετωπίσει η συγκεκριμένη εταιρία.

Από το 1933 και μετά η επιχείρηση άρχισε να παίρνει τη μορφή μεγάλης βιομηχανίας και το σήμα κατατεθέν της ήταν ο Ταύρος γεγονός που οδήγησε σε διαμάχες με την εταιρεία Κεραμικών «Κεραμικός». Το 1936 το εργοστάσιο επεκτάθηκε ακόμα περισσότερο κτιριακά και πραγματοποιήθηκε αναδιοργάνωση της Εταιρείας στην οποία οι εργάτες βοήθησαν με όλη τους την ψυχή.

Οι εφημερίδες της εποχής χαρακτήριζαν το εργοστάσιο ως μια άριστη επιχείρηση από διοικητικής και τεχνικής άποψης που αποτελεί καμάρι της Ελλάδας. Το 1938 προέκυψε διαμάχη με τους Τσαλίκογλου γεγονός που οδήγησε στη αποχώρηση τους από το εργοστάσιο και από τότε το εργοστάσιο αναβαθμίστηκε με σύγχρονα ευρωπαϊκά μηχανήματα.

Αυτή η τρίτη επέκταση της επιχείρησης βοήθησε σημαντικά στην ανάπτυξη της, στην αναδιοργάνωση της και στην εσωτερική και εξωτερική διαρρύθμιση του κτιρίου.

Στην περίοδο της Κατοχής το εργοστάσιο δούλευε περιστασιακά. Ωστόσο οι Γερμανοί έκλεισαν το εργοστάσιο, κατέσχεσαν τα εμπορεύματα, το κάμποτ και τα σεντονόπανα τα έκαναν σωσίβια για την Αφρική. Οι εργάτες δούλευαν τρεις ημέρες ή μία βάρδια οι μισοί και τρεις μέρες οι άλλοι. Ο γιατρός Σινιόσογλου μια φορά την εβδομάδα παρακολουθούσε τους εξαντλημένους από την πείνα εργάτες, με αποτέλεσμα να καταφέρει να γλυτώσει πλλούς εργάτες και τις οικογένειες τους από τον θάνατο λόγω πείνας.. Το εργοστάσιο μετά την απελευθέρωση αναδιοργανώθηκε και συνέχισε την επιτυχημένη πορεία του³⁷.

3.9. Οι βιομηχανίες του Κυρκίνη και οι συγκρούσεις

Η πρώτη μεγάλη βιομηχανία στην Νέα Ιωνία ιδρύθηκε λίγα χρόνια πριν την είσοδο των προσφύγων στην χώρα μας από τον Νικόλαο Κυρκίνη. Αυτός ήταν ο ιδρυτή της πιο μεγάλης κλωστοϋφαντουργικής εταιρείας της Αθήνας με την επωνυμία «Ελληνική Εριουργία Α.Ε.». Το 1918 απέκτησε με αγορά το πρώτο οικόπεδο στην περιοχή Ποδαράδες και εκεί σε έναν παλιό υδρόμυλο δημιούργησε το πλυντήριο της εριουργίας. Ο χώρος αυτός δεν επελέγη τυχαία καθώς ήταν ο πιο κατάλληλος αφού ήταν κοντά σε συγκοινωνία και ειδικότερα κοντά στον σιδηρόδρομο Αθήνας – Κηφισιάς αλλά και επειδή είχε άφθονο νερό απο το ρέμα του Ποδονόφτη. Ο Κυρκίνης είχε από την αρχή παρατηρήσει αυτά τα δύο βασικά χαρακτηριστικά και για τον λόγο αυτό επέλεξε να επενδύσει σε αυτό το σημείο.

Την επόμενη χρονιά ίδρυσε ένα εργοστάσιο μεταξουργίας ενώ το 1923 το εργοστάσιο του πήρε την ονομασία «Ελληνική Μεταξουργία Α.Ε.». Την ίδια χρονιά αγόρασε με αναγκαστική απαλλοτρίωση 150 στρέμματα από το κτήμα του Παναγίου Τάφου προκειμένου να κατασκευάσει άνετες και φθηνές εργατικές κατοικίες,

³⁷Βογιαντζόγλου, Ο., (2010), «*Η βιομηχανική κληρονομιά*», Κέντρο Περιβαλλοντικής εκπαίδευσης Νάουσας, σελ. 22

σύμφωνες με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, προκειμένου να προσφέρει στέγαση σε όσους ενδιαφέρονταν να εργαστούν στα εργοστάσια του. Η άνθηση που γνώρισε η μεταξουργία εκείνη την περίοδο ώθησε τον Κυρκίνη να επενδύσει στην κατασκευή ακόμα περισσότερων σπιτιών ενώ η έντονη ζήτηση για ενέργεια προκειμένου να λειτουργήσουν τα δύο εργοστάσια του τον οδήγησαν στο να επενδύσει το 1924 στη δημιουργία μιας ακόμα ανώνυμης εταιρείας της «Ηλεκτροβιομηχανικής Α.Ε.».

Η κίνηση του αυτή θεωρήθηκε πολύ σημαντική και ωφέλιμη για την πολιτεία καθώς δεν εξυπηρετούσε μόνο τα εργοστάσια του αλλά προσέφερε φωτισμό τους γειτονικούς συνοικισμούς όπως του Νέου Ηράκλειου και του Αμαρουσίου. Την ίδια χρονιά με σύμβαση που είχε υπογράψει ο Κυρκίνης με το Δημόσιο κατασκευάστηκαν τα εργοστάσια κοπής και ραφής στρατιωτικών και πολιτικών ενδυμάτων δίνοντας εργασία σε 2.500 πρόσφυγες οι οποίοι παράγαγαν 1.000 στολές. Επίσης κατασκευάστηκε ξυλουργείο, μηχανουργείο και σιδηρουργείο με αποκορύφωμα το 1925 που δημιουργήθηκε το εργοστάσιο της Βαμβακουργίας.

Ο Κυρκίνης με τα κέρδη που είχε από τα ήδη υπάρχοντα εργοστάσια του κατάφερε να επεκτείνει τις βιομηχανίες του δημιουργώντας την «Ελληνική Ταπητουργία Α.Ε.» το 1925 και την «Ελληνική Βιομηχανία Μετάξης Α.Ε.» το 1929. Οραματιζόταν την δημιουργία μιας βιομηχανικής πόλης ευρωπαϊκών προτύπων γεγονός που τελικά το πέτυχε αφού η Νέα Ιωνία ήταν πλέον γνωστή ως το «μικρό Manchester»³⁸.

Την περίοδο από το 1923 έως το 1933 είχαν ήδη δημιουργηθεί οι βιομηχανικές ζώνες στη Νέα Ιωνία. Το διαθέσιμο κεφάλαιο έφτανε τις 500.000 λίρες και οι βιομηχανίες του Κυρκίνη ήταν οι πλέον γνωστές με τον ελληνικό στρατό να καλύπτει τις ανάγκες του σε ένδυση από τα εργοστάσια που είχαν κατασκευαστεί.

Οι πρόσφυγες συνέβαλλαν σημαντικά στην βιομηχανία και στην ανάπτυξη της καθώς και στην οικονομική δραστηριότητα αφού προσέφεραν φθηνά εργατικά χέρια είτε ως οικοδόμοι είτε ως εργάτες στην βιομηχανία. Ωστόσο αν και ο Κυρκίνης για τους πρόσφυγες ήταν πολύ σημαντικός καθώς τους προσέφερε εργασία, αξίζει να

³⁸ Βογιατζόγλου Ο, (1997), *Η βιομηχανική εγκατάσταση στη Νέα Ιωνία - Παράμετρος αστικής εγκατάστασης*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, σελ 155.

σημειωθεί ότι υπήρξαν και σε ορισμένες περιπτώσεις προστριβές μεταξύ τους για το νερό. Οι πρόσφυγες στερούνταν το νερό για αρκετές ώρες προκειμένου να το παραχωρήσουν στα εργοστάσια που το είχαν ανάγκη για την παραγωγή τους, γεγονός που προκάλεσε αντιδράσεις των προσφύγων που ήταν εργάτες στις συγκεκριμένες βιομηχανίες³⁹.

Οι πρόσφυγες της περιοχής ξαφνικά βρέθηκαν αντιμέτωποι με την διεκδίκηση του νερού από έναν εργοστασιάρχη και ειδικότερα από αυτόν που τους είχε προσφέρει εργασία αλλά και κατοικία. Ωστόσο ο Κυρκίνης ανέφερε ότι το νερό ήταν δική του ιδιοκτησία καθώς το είχε αγοράσει προ είκοσι ετών για 400.000 δρχ.

Είναι λοιπόν φανερές οι κοινωνικές ανισότητες που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο καθώς οι πρόσφυγες προσπαθούσαν να ορθοποδήσουν, να διεκδικήσουν τις βασικές ανάγκες τους και να υπερασπιστούν τα δικαιώματά τους και από την άλλη οι εύποροι βιομήχανοι κοίταζαν μόνο το συμφέρον τους και το κέρδος τους γεγονός που δεν τους έδινε και πολλά περιθώρια ανθρώπινης αντιμετώπισης. Υπήρξαν πολλές συμμαχίες εκείνη την περίοδο μεταξύ τραπεζών, τεχνικών εταιριών και κυβερνήσεων προκειμένου να επιβάλουν τα θέλω τους και για να θυμίσουν άλλη μια φορά ότι οι ισχυροί έχουν την ικανότητα να αποφασίζουν⁴⁰.

3.10. Βιομηχανίες που άνοιξαν την περίοδο (1900-1940)

Το 1900 ο Ε. Χαρίλαος συνεργάστηκε με τον Λέοντα Οικονομίδα και ίδρυσαν μαζί "Οινοποιητική - Οινοπνευματική Εταιρεία Χαρίλαος και Σία", η οποία το 1906 υπήρξε πολύ σημαντική βιομηχανική μονάδα. Το 1906 μετονομάστηκε σε "Ελληνική Εταιρεία Οίνων και Οινοπνευμάτων", το γνωστό Βότρυς και παρήγαγε κρασιά, οινόπνευμα και κονιάκ με πρώτη ύλη την σταφίδα. Το 1929 είχε φτάσει να έχει περίπου 250 εργαζόμενους αλλά σταμάτησε να λειτουργεί το 1986.

³⁹ Σαπουντζάκης Χ, (1980), *Η Νέα Ιωνία του Χθες και του Σήμερα*, Κέντρο Σπουδής και ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού, σελ. 11

⁴⁰ Καλέσιου, Μ., (2008), *Η εγκατάσταση των προσφύγων του 1922 στη Νέα Ιωνία και οι απαρχές της εκβιομηχάνισης. Το ζήτημα του νερού*, Σελ. 36

Το 1902 ιδρύεται το πρώτο εργοστάσιο ελληνικού τσιμέντου με την ονομασία "Εταιρεία Χατζηκυριάκου - Ζαχάρου και Σία" και με ετήσια παραγωγή 18.000 τόνους. Το 1911 μετονομάστηκε σε Ανώνυμος Εταιρεία Τσιμέντου "Ο ΤΙΤΑΝ" και μέχρι το 1928 απασχολούνται 400 άτομα τα οποία σε περίοδο ακμής έφτασαν τα 1.300.

Το 1922 ιδρύθηκε η Ανώνυμος Εταιρεία Οινοπνευματοποιίας, με την ονομασία «ΚΡΟΝΟΣ». Η εταιρεία λειτουργούσε από το 1911 με έδρα τον Πειραιά και παρήγαγε οινόπνευμα στο οποίο χρησιμοποιούσε σαν πρώτη ύλη τα σταφύλια. Το 1928 είχε περίπου 250 - 300 εργαζόμενους και το 1970 έφτασε τους 150 μέχρι που το 1986 έκλεισε.

Το 1925 ιδρύθηκε από τον Μενέλαο Σακελαρίου, η πρώτη βιομηχανία βερνικοχρωμάτων στην Ελλάδα , με την επωνυμία «Χημικό Εργοστάσιο Χρωμάτων και Βερνικιών "ΙΠΙΣ" Ε. Ε - Μενέλαος Σακελαρίου και Σία». Σαν πρώτη ύλη είχε το ρετσίνι αλλά έκλεισε λίγο πριν το 1970.

Πλέον το 1929 λειτουργούσαν ο ΤΙΤΑΝ, η Οινοποιητική εταιρεία ΚΡΟΝΟΣ , η Ανώνυμη Εταιρεία Οίνων και Οινοπνευμάτων , ένα υαλουργείο, επτά εργοστάσια κατεργασίας ρητίνης τα οποία απασχολούσαν συνολικά 1.500 άτομα από Ελευσίνα, Μάνδρα, Βίλια αλλά και πρόσφυγες που εργάζονταν περιστασιακά .

Στην αρχή της δεκαετίας του 1930 υπήρχαν επίσης 3 κεραμοποιία στα Καμίνια και ειδικότερα:

- Το Κεραμοποιείο του Ιωάννη Πατάλα.
- Το Κεραμοποιείο του Θανασουλόπουλου που λειτούργησε μέχρι το 1935 και θεωρούνταν το μεγαλύτερο καθώς απασχολούσε 40 με 50 άτομα και σε ορισμένες περιπτώσεις έφτανε και τα 100 και
- Το Κεραμοποιείο Παπαγεωργίου το οποίο σταμάτησε να λειτουργεί στο τέλος της δεκαετίας του 1950 καθώς δεν υπήρχε πια πρώτη ύλη στην Ελευσίνα⁴¹.

⁴¹ <http://www.elefsina.gr/history/factoryrevolution.aspx?sflang=el> προσπελάστηκε 8-11-2011

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

Το τραπεζικό κεφάλαιο, η κρίση και η ραγδαία ανάπτυξη της βιομηχανίας

4.1 Το τραπεζικό κεφάλαιο την περίοδο του Μεσοπολέμου

4.1.1 Το τραπεζικό κεφάλαιο και η ίδρυση των τραπεζών

Το κτήμα των Ποδαράδων, που μέχρι την εμφάνιση των προσφύγων διατηρούσε γεωργική καλλιέργεια από αμπέλια και ελιές και βοσκοτόπια για κτηνοτροφική χρήση, διέθετε ουσιαστικά προσόντα για την ίδρυση του οικισμού της Νέας Ιωνίας και την εγκατάσταση της βιομηχανίας.

Το τραπεζικό κεφάλαιο αποτέλεσε μοναδικό φαινόμενο οικονομικής ανάπτυξης σε ολόκληρη την περίοδο του Μεσοπολέμου. Ενώ μέχρι τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο οι τράπεζες δεν ήταν αναπτυγμένες, με εξαίρεση την Εθνική Τράπεζα, που είχε ένα επεκταμένο δίκτυο παραρτημάτων, ο τραπεζικός τομέας μετά το τέλος του Μικρασιατικού Πολέμου (1922) παρουσίασε μια άνθιση, που διήρκεισε μέχρι το 1931 όπου το τραπεζικό σύστημα κατέρρευσε.

Δημιουργήθηκαν 40 νέες μικρές τράπεζες, που προορισμός τους ήταν κυρίως η χρηματοδότηση για την ίδρυση βιομηχανιών. Ο τραπεζικός τομέας ολοκληρώθηκε το 1927 με την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος, ως εκδοτικής τράπεζας, της Αγροτικής Τράπεζας (1929) για τις αγροτικές πιστώσεις, της Κτηματικής Τράπεζας (1927) και μερικών ιδιωτικών τραπεζών όπως η Εμπορική Τράπεζα, η Ιονική Τράπεζα, η Τράπεζα Αθηνών και η Λαϊκή Τράπεζα που κατόρθωσαν να επιβιώσουν και μετά την υποτίμηση του νομίσματος το 1932.

Σχεδόν κάθε νέα ίδρυση βιομηχανίας της χώρας χρηματοδοτήθηκε από τις τράπεζες. Οι τραπεζικές καταθέσεις το 1938 κάλυπταν το 32% του εθνικού

εισοδήματος. Το τραπεζικό κεφάλαιο ήταν αυτό που υπερείχε απόλυτα του βιομηχανικού και εμπορικού κεφαλαίου. Δύναμη πίσω από την δικτατορία του 1936 ήταν το τραπεζικό κεφάλαιο και ιδιαίτερα η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, η οποία χρηματοδοτούσε τις περισσότερες επιχειρήσεις της χώρας και έλεγχε περίπου τις μισές από αυτές.

Οι τράπεζες της Ελλάδος με κέντρο την Εθνική είχαν μονοπωλήσει την αγορά και είχαν συγχωνεύσει στους κόλπους τους όλα τα τμήματα του ελληνικού κεφαλαίου μετά το 1922. Η Εθνική Τράπεζα δεκαπλασίασε τα κεφάλαια της και αποτέλεσε τον κυρίαρχο της χρηματαγοράς. Επένδυσε κεφάλαια απευθείας στην παράγωγη, ιδρύθηκαν βιομηχανίες και τέλος ιδιοποιήθηκε από το ίδιο το κράτος.

4.1.2 Τι προηγήθηκε της μεγάλης κρίσης

Ενώ η Ελλάδα πέρασε μια σχεδόν δεκαετία πολέμων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, παρ' όλα αυτά, η οικονομική ανάπτυξη υπήρξε ραγδαία.

Η εγκαταστημένη βιομηχανική ισχύς αυξάνεται στο διάστημα 1909-1920 κατά δέκα σχεδόν φορές, ενώ κατά το ίδιο χρονικό διάστημα ο ελληνικός πληθυσμός αυξάνεται μόνον κατά 1,9 φορές. Η Μικρασιατική Καταστροφή, πέρα από την «εθνική συμφορά», συνεισέφερε στην καπιταλιστική ανάπτυξη της χώρας καθώς:

Α) Διευρύνεται η εσωτερική αγορά, ενώ ταυτόχρονα η αγορά εργασίας «εμπλουτίζεται» με ένα πολυάριθμο και φτηνό ειδικευμένο εργατικό δυναμικό.

Β) Εισάγεται στην Ελλάδα ένα σημαντικό μέρος από τα κεφάλαια των Ελλήνων καπιταλιστών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Γ) Αυξάνονται ιλιγγιωδώς οι κρατικές δαπάνες, κυρίως αυτές που σχετίζονται με την «αποκατάσταση των προσφύγων». Καθοριστικό ρόλο παίζουν εδώ οι δαπάνες σε έργα στέγασης και υποδομής.

Το κράτος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη του ελληνικού καπιταλισμού και άρχισε να συστηματοποιεί προστατευτικά μέτρα της «εθνικής οικονομίας». Το 1928 ιδρύθηκε η Τράπεζα της Ελλάδας, ως κεντρική τράπεζα και αναδιοργανώνεται

από την περίοδο αυτή το τραπεζικό και πιστωτικό σύστημα της χώρας. Η δραχμή υποτιμήθηκε κατά 1.562,5% κατά την περίοδο 1920-1928 γεγονός που λειτούργησε προστατευτικά για την ελληνική οικονομία καθ' όλη την περίοδο 1920-1940.

Το αποτέλεσμα ήταν η βιομηχανική παραγωγή να αυξηθεί στο διάστημα 1921-1931 κατά 80%. Το 1923 οι εξαγωγές αποτελούσαν το 41,6% των εισαγωγών, ποσοστό που έφτασε στο 50,8% το 1928, στο 60,7% το 1933, στο 2168,7% το 1938 και στο 75,4% το 1939. Η εξέλιξη του ισοζυγίου προς όφελος των εξαγωγών συντελέστηκε παρά την κρίση των παραδοσιακών εξαγωγών της χώρας. Το 80% των ελληνικών εξαγωγών αποτελούνταν μέχρι το 1929 από δυο μόνο προϊόντα, καπνό και σταφίδα. Κατά το διάστημα 1929-33 μειώνονται όμως οι εξαγωγές καπνού κατά 1/3 ως προς τον όγκο και κατά 81% ως προς την τιμή. Μια ανάλογη εξέλιξη παρατηρήθηκε και με άλλα εξαγωγικά αγροτικά προϊόντα. Οι εξαγωγές σταφίδας μειώθηκαν κατά 50% και των σταφυλιών κατά 55%.

Η παραγωγή καπνού μειώθηκε μέσα σε δυο χρόνια (1930-32) περισσότερο από 50% καθώς το 1930 ήταν 65.000 τόνους και το 1932 έφτασε τους 29.000 τόνους. Ανάλογη εξέλιξη παρουσίασαν και άλλες εξαγωγικές καλλιέργειες, όπως οι ελιές, με αποτέλεσμα να αυξηθούν σημαντικά οι καλλιέργειες που προορίζονταν για την εσωτερική αγορά. Στη δεκαετία 1928-38 πενταπλασιάστηκαν οι εκτάσεις σε βαμβάκι, τετραπλασιάστηκαν οι εκτάσεις σε λαχανικά, πολλαπλασιάστηκαν κατά 14 φορές οι εκτάσεις σε ζωοτροφές και κατά 2,5 φορές οι εκτάσεις σε σιτηρά.

Ως αποτέλεσμα αυτής της αναδιάρθρωσης των καλλιεργειών ήταν το διάστημα από το 1928 μέχρι το 1936 να μειωθεί ο όγκος των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων κατά 18% παρότι ο όγκος της συνολικής αγροτικής παραγωγής διπλασιάστηκε κατά την ίδια περίοδο. Από το 1933 και μετά παρουσιάζονται εξαιρετικά αυξημένα τα χρέη των αγροτών προς την Αγροτική Τράπεζα. Από το 1927 εφαρμόζονται οι τιμές προστασίας κατ' αρχήν για τα σιτηρά.

Στον βιομηχανικό τομέα, αυξάνεται για το διάστημα από το 1920 μέχρι το 1929 ο αριθμός των επιχειρήσεων κατά 82% καθώς το 1929 ήταν 61.485 επιχειρήσεις και κατά 25% την περίοδο 1930-40. Πάνω από τις μισές επιχειρήσεις που λειτουργούσαν

το 1940 είχαν ιδρυθεί μετά το 1920. Η βιομηχανική απασχόληση αυξάνεται με ανάλογους ρυθμούς: 154 χιλιάδες απασχολούμενοι στη βιομηχανία το 1920, 280 χιλιάδες το 1930 και 350 χιλιάδες το 1938. Οι εργάτες υπολογίζονται το 1938 σε 228 χιλιάδες. Η εγκαταστημένη ισχύς αυξάνει από 110 χιλιάδες HP το 1920, σε 230 χιλιάδες HP το 1930 και σε 277 χιλιάδες HP το 1938. Η συμμετοχή του δευτερογενή τομέα στον ΑΕΠ ήταν το 1938 18,6%, του πρωτογενή 34,3% και του τριτογενή 47,1% . Οι εξαγωγές του 1938 αποτελούνταν κατά 23,9% από τρόφιμα, 57,7% από ποτά και καπνό, 9,3% από πρώτες ύλες, 6,3% από έλαια και λίπη, 3,2% από χημικά προϊόντα, 3,3% από βιομηχανικά είδη ταξινομημένα κατά πρώτη ύλη και 0,3% από μηχανήματα και υλικό μεταφορών .

Η καπιταλιστική ανάπτυξη ολόκληρης της μεσοπολεμικής περιόδου συνοδεύεται από τη συνεχή επιδείνωση της θέσης της εργατικής τάξης. Στο διάστημα 1922-35 αυξάνουν οι τιμές καταναλωτή κατά 207%, ενώ οι μέσοι μισθοί μόλις κατά 83%. Η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνει την περίοδο 1928-1938 κατά 43% ενώ οι μέσοι μισθοί κατά 24%. Ο αριθμός των ανέργων αυξάνει από 75 χιλιάδες το 1928 σε 237 χιλιάδες το 1932, για να μειωθεί και πάλι σε 150 χιλιάδες το 1935.

Οι ψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και κυρίως της βιομηχανίας έχουν ως συνέπεια τη γρήγορη αύξηση των ξένων άμεσων επενδύσεων (αλλά και των δανείων) στην ελληνική βιομηχανία, στον ηλεκτρισμό, την υδροδότηση κ.λπ. Η αξία των ιδιωτικών δανείων από το εξωτερικό προς την ελληνική βιομηχανία υπολογίζεται για την περίοδο 1924-1932 σε 108 εκατ. δολάρια. Βεβαίως, αμέσως μετά μεσολαβεί η χρεοκοπία που σταματά την εισροή κεφαλαίου από το εξωτερικό.

Οι εισαγωγές κεφαλαίου θα ξαναρχίσουν και πάλι το 1935. Το μεγάλο ύψος των ελληνικών επιτοκίων (καθ' όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου παραμένουν υπερδιπλάσια των δυτικοευρωπαϊκών) και οι εξαιρετικά ευνοϊκές συνθήκες αξιοποίησης του κεφαλαίου στην Ελλάδα θα αποτελέσουν και πάλι το υπόβαθρο για τις εισαγωγές κεφαλαίων στη χώρα.

4.1.3 Η οικονομική αναδιάρθρωση κατά τον Μεσοπόλεμο (1933-1940)

Το 1932 επιδεινώνεται η παγκόσμια οικονομική κρίση που ξέσπασε το 1929 και φυσικά επηρέασε και την ελληνική οικονομία. Οι επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία θα αποτυπωθούν σε όλη την επόμενη περίοδο μέχρι την έκρηξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Η ελληνική οικονομία επλήγη από την κρίση επειδή βασιζόταν, σε μεγάλο βαθμό, στις εξαγωγές αγροτικών προϊόντων (σταφίδα, καπνός κ.λπ.), για τα οποία μειώθηκε αισθητά η ζήτηση. Ομοίως, τα εμβάσματα των μεταναστών, τα οποία αποτελούσαν μια πολύτιμη πηγή συναλλάγματος της χώρας άρχισαν και αυτά να μειώνονται.

Αναπόφευκτα η διεθνής οικονομική κρίση δεν μπορούσε παρά να έχει πολύ άσχημες επιπτώσεις για την Ελλάδα που είχε μεγάλα εξωτερικά χρέη λόγω της δανειοδότησης από τη διεθνή χρηματαγορά για την αποκατάσταση των προσφύγων και τη χρηματοδότηση της οικονομικής ανάπτυξης. Επιπλέον το ισοζύγιο πληρωμών ήταν συνέχεια ελλειμματικό κι έτσι, καθώς δεν υπήρχαν κεφάλαια, το ελληνικό κράτος βρέθηκε αναγκασμένο να πάρει δάνεια από τη διεθνή πιστωτική αγορά: «Παρ' όλες τις δικαιολογημένες επικρίσεις που έχουν ασκηθεί κατά των όρων συνάψεως των δανείων και γενικότερα της δανειακής πολιτικής του ελληνικού κράτους, θα πρέπει από μια άλλη πλευρά να αναγνωρισθεί ότι τα δάνεια αυτά, έστω και υπό δυσμενείς για την Ελλάδα όρους, λειτούργησαν αντικειμενικά, ώστε να κινητοποιήσουν τις εγχώριες παραγωγικές διαδικασίες και να ευνοήσουν έτσι την οικονομική ανάπτυξη της χώρας στο μεσοπόλεμο. Συνέβαλαν στη δραστηριοποίηση της οικονομίας ως τοποθετήσεις, επενδύσεις, δημόσιο χρέος, επέφεραν την αύξηση της παραγωγής και της απασχολήσεως, την ανάπτυξη του κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομία και τη διεύρυνση των αστικών κοινωνικών σχέσεων. Οι τοκογλυφικές επιδιώξεις των δανειστών έφεραν το αντίθετο ακριβώς αποτέλεσμα : με την πτώχευση του 1932, η Ελλάδα όχι μόνο σταμάτησε τελείως τις διεθνείς πληρωμές της, άλλα και δεσμεύτηκε οριστικά στην οδό της οικονομικής αυτάρκειας, η οποία έδωσε νέα ώθηση στην εγχώρια αγορά και οικονομία».

Από τα 1923 μέχρι το 1930 η Ελλάδα πήρε δάνεια 1.116 δισεκατομμυρίων γαλλικών φράγκων, που καλύφθηκαν με την πώληση κρατικών μονοπωλίων και προνομίων πράγμα που εξάντλησε τις πηγές των κρατικών εισπράξεων. Το μέγεθος του εξωτερικού χρέους ήταν υπέρογκο και αντιπροσώπευε περίπου το 150% του ετήσιου ακαθάριστου εθνικού εισοδήματος της χώρας (ύψος χρέους πολύ κοντά στου σημερινού). Η εξυπηρέτηση του χρέους ήταν δυσβάστακτη. Κατά την περίοδο 1921-32, η Ελλάδα εισέπραξε από δάνεια εξωτερικού το συνολικό ποσό των 19,4 δισεκατομμυρίων δραχμών, υποχρεώθηκε όμως να καταβάλει υπό μορφή τοκοχρεολυσίων συνολικό ποσό αξίας 25 δισεκατομμυρίων δραχμών.

Το 1933 περίπου τα δύο τρίτα των κρατικών δαπανών αφιερώονταν στην πληρωμή των τόκων των τεράστιων αυτών οικονομικών χρεών της χώρας, με συνέπεια η χώρα να αναγκασθεί να σταματήσει τις πληρωμές αυτές, όπως είχε συμβεί και το 1893. Το πρόβλημα ήταν (και τότε όπως και σήμερα) ότι τα φορολογικά έσοδα του κράτους ήταν χαμηλά γιατί οι πλούσιοι ζούσαν ουσιαστικά αφορολόγητοι.

Παραπάνω από τα δύο τρίτα των φορολογικών εισπράξεων συγκεντρώνονταν από φόρους επί της κατανάλωσης -οι έμμεσοι αυτοί φόροι αποτελούσαν περίπου το 50% απ' τα έσοδα της εργατικής και αγροτικής οικογένειας. Υπήρχε ακόμα μια φορολογία 5% στους μισθούς, που από πρώτη ματιά δεν φαίνεται μεγάλη. Επειδή όμως μέτρο φορολογίας δεν ήταν το ετήσιο εισόδημα αλλά το ημερομίσθιο η εκμετάλλευση των κατώτερων τάξεων γινόταν ακόμα μεγαλύτερη.

Η πτώχευση της Ελλάδας το 1933 έχει ως άμεσο αποτέλεσμα το σταμάτημα των εισροών κεφαλαίου με τη μορφή κρατικών δανείων και συνακόλουθα τη ριζική επιδείνωση του ισοζυγίου πληρωμών της χώρας. Θεσμοθετούνται τότε από το ελληνικό κράτος μέτρα για το ριζικό περιορισμό των εισαγωγών και πρώτα απ' όλα ποσοστώσεις για τα περισσότερα εισαγόμενα είδη.

4.2. Η εκρηκτική ανάπτυξη της βιομηχανίας μετά την κρίση

Η κρίση αποτέλεσε τη προϋπόθεση για τη ριζική αναδιάρθρωση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου κατά το Μεσοπόλεμο. Στο μεσοπόλεμο η Ελλάδα εξελίχτηκε, από καθαρά αγροτική χώρα που ήταν, σε κράτος όπου το εμπόριο κι η βιομηχανία άρχισαν να παίζουν σημαντικό ρόλο.

Από το 1932 στην Ελλάδα ο κεντρικός άξονας του σχηματισμού της εγχώριας αγοράς και παραγωγής ήταν το κράτος (όπως άλλωστε συνέβαινε και σε ολόκληρο τον πλανήτη εκείνη την εποχή). Οι κρατικές πρωτοβουλίες ήταν αυτές που άνοιξαν με συνέπεια το δρόμο προς τη βιομηχανική ανάπτυξη μιας και ο ιδιωτικός τομέας αποδεδείχθηκε παντελώς ανίκανος να βγει από την κρίση. Η εκβιομηχάνιση παρέμενε οργανικά εξαρτημένη από το κράτος, δεν απομακρυνόταν από αυτό, άλλα περιφερόταν μόνιμα γύρω του. Οι Έλληνες επιχειρηματίες δεν μπορούσαν να αναπτυχθούν χωρίς την κρατική υποστήριξη και στη συνέχεια πάντως παρέμειναν οργανικά εξαρτημένοι από αυτήν.

Η βελτίωση του επιχειρηματικού κλίματος στην Ελλάδα μετά το 1932 ήταν αισθητή από κάθε άποψη. Μέσα στη συνεχιζόμενη διεθνή κρίση, στην Ελλάδα αναπτύχθηκε ένα κλίμα ευφορίας των επιχειρήσεων. Αυτό είχε σαν συνέπεια ότι, ενώ στις άλλες χώρες χρησιμοποιούνταν κάθε είδους κίνητρα για να πεισθούν οι επιχειρηματίες να κάνουν επενδύσεις, στην Ελλάδα παρουσιαζόταν ένας «συνωστισμός επενδύσεων». Γι' αυτό το ελληνικό κράτος από ένα σημείο και μετά προσπαθούσε να αποθαρρύνει τους επιπόλαιους μικρούς επενδυτές, επισείοντας τους κινδύνους του άμεσου μέλλοντος.

Η ελληνική βιομηχανία αναπτύχθηκε σαν μια προοδευτική «υποκατάσταση των εισαγωγών». Στα 1928 η ελληνική βιομηχανία κάλυπτε μόλις το 58% των αναγκών

της εγχώριας αγοράς βιομηχανικών ειδών, ενώ το 1938 είχε φτάσει να καλύπτει το 78,84%. Έτσι, η ελληνική αγορά έγινε λιγότερο εξαρτημένη από το εξωτερικό.

Επομένως, η ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας τη δεκαετία του 1930 θα πρέπει να αποδοθεί κυρίως στη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς. Οι εξωτερικές οικονομικές σχέσεις περιορίστηκαν αισθητά. Την περίοδο 1928-1938 η αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής ήταν της τάξης του 68%, ενώ την ίδια περίοδο οι βιομηχανικές εξαγωγές αυξήθηκαν μόνο κατά 16% και οι εισαγωγές κατά 20%. Το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας βασίζεται κυρίως στις συμφωνίες κλήριγκ⁴², γεγονός που μετατρέπει τη Γερμανία, που επίσης βάσιζε το εξωτερικό της εμπόριο στο κλήριγκ, στον πρώτο εμπορικό εταίρο της χώρας⁴³.

Οι ελληνικές εξαγωγές προς τη Γερμανία αποτελούσαν το 1932 το 14% των συνολικών ελληνικών εξαγωγών, ενώ το 1938 το 40%. Ταυτόχρονα, το 1932 καταργούνται οι σταθερές ισοτιμίες της δραχμής, που υποτιμάται στο διάστημα 1932-1938 κατά 600% ως προς το χρυσό φράγκο πράγμα που αυξάνει την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων.

Σ' αυτό το ιδιαίτερα προστατευτικό πλαίσιο, ο ελληνικός καπιταλισμός επιδεικνύει πολύ υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Σύμφωνα με στοιχεία της Κοινωνίας των Εθνών, η ελληνική βιομηχανική παραγωγή αυξάνεται στο διάστημα 1928-1938 κατά 68%, επιτυγχάνει, δηλαδή, τους υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης στον κόσμο μετά τη Σοβιετική Ένωση (αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής στο ίδιο διάστημα κατά 87%) και την Ιαπωνία (73%). Οι ελληνικές εξαγωγές αυξάνονται κατά την περίοδο 1928-1938 κατά 16%, κυρίως λόγω της αύξησης των εξαγωγών προς τη Γερμανία (κατά 359%), την Ιταλία (κατά 34%), τις ΗΠΑ (κατά 90%), τη Γιουγκοσλαβία (κατά 7.600%) και τη Ρουμανία (κατά 225%).

⁴² Οι διεθνείς συναλλαγές δε γίνονταν με βάση το μετατρέψιμο συνάλλαγμα αλλά με βάση διακρατικές συμφωνίες που κοστολογούσαν τα προς ανταλλαγή προϊόντα και φρόντιζαν να ισοσκελίζουν την αξία εισαγωγών εξαγωγών στο πλαίσιο ειδικών λογαριασμών.

⁴³ Βεργόπουλος Κ., (1993), Εθνικισμός και οικονομική ανάπτυξη, η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο, εκδόσεις Εξάντας

Την περίοδο 1930-1940 αυξάνει ο αριθμός των επιχειρήσεων κατά 25%. Πάνω από τις μισές επιχειρήσεις που λειτουργούσαν το 1940 είχαν ιδρυθεί μετά το 1920. Η βιομηχανική απασχόληση αυξάνεται με ανάλογους ρυθμούς: 154 χιλιάδες απασχολούμενοι στη βιομηχανία το 1920, 280 χιλιάδες το 1930 και 350 χιλιάδες το 1938.

Το εντυπωσιακότερο στοιχείο σε αυτήν την εικόνα είναι το εξής: παρά την πτώχευση του 1933 οι ξένες επενδύσεις και η προσφορά δανείων προς την Ελλάδα κάθε άλλο παρά υποχώρησαν, αλλά αντιθέτως διευρύνθηκαν. Οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και κυρίως της βιομηχανίας είχαν ως συνέπεια τη γρήγορη αύξηση των ξένων άμεσων επενδύσεων και των δανείων στην ελληνική βιομηχανία, στον ηλεκτρισμό και την υδροδότηση.

Το μεγάλο ύψος των ελληνικών επιτοκίων (καθ' όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου παραμένουν υπερδιπλάσια των δυτικοευρωπαϊκών) και οι εξαιρετικά ευνοϊκές συνθήκες αξιοποίησης του κεφαλαίου στην Ελλάδα θα αποτελέσουν και πάλι το υπόβαθρο για τις εισαγωγές κεφαλαίων στη χώρα. Το 1940 η βιομηχανία έδινε περίπου το 18% στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν και απασχολούσε περίπου το 15% του εργατικού δυναμικού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

5.1 ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σκοπός της εργασίας ήταν η μελέτη της ανάπτυξης της ελληνικής βιομηχανίας για το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα δηλαδή για την περίοδο από το 1900 έως το 1940, κατά πόσο συνέβαλλαν οι τράπεζες σε αυτήν την ανάπτυξη και πως η εξέλιξη αυτή της βιομηχανίας οδήγησε στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Αναζητήσαμε και βρήκαμε πληροφορίες για την περίοδο του Μεσοπόλεμου, μια σημαντική περίοδο για την διαμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας, με κορυφαίο γεγονός τον ερχομό των προσφύγων από την Μικρά Ασία που είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του πληθυσμού της χώρας. Με τον ερχομό τους οι πρόσφυγες έφεραν τεχνογνωσία και κατάφεραν να αναπτύξουν την κλωστοϋφαντουργία, την κεραμοποιία, την γλυπτική και την ταπητουργία γεγονός που οδήγησε και στην ανάπτυξη της λεγόμενης “Ελληνικής Εριουργίας” .

Σημαντική επίσης ήταν η συμβολή τους στην ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας, αφού πολλοί από τους πρόσφυγες απορροφήθηκαν από τις βιομηχανίες, και αποτέλεσαν ένα σημαντικό τμήμα του εργατικού δυναμικού, καθώς ο πληθυσμός αυτός έπρεπε να βρει κάποια απασχόληση για να μπορέσει να επιβιώσει.

Επίσης την περίοδο αυτή σημειώθηκε και η διαμόρφωση πολλών από τις σημερινές περιοχές κυρίως στην αστική Αθήνα αφού πολλοί από τους πρόσφυγες άνοιξαν σε αυτές τις περιοχές διάφορες μικρές επιχειρήσεις. Σχετικά άρθρα της σημερινής εποχής αναφέρονται στην “Ελληνική Βιομηχανική Επανάσταση” καθώς και στην ανάπτυξη των πρώτων τραπεζικών ιδρυμάτων στην Ελλάδα καθώς το ίδιο

σημαντικό για την ανάπτυξη των βιομηχανιών ήταν και η κίνηση του τραπεζικού κεφαλαίου. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως σχεδόν κάθε νέα ίδρυση βιομηχανίας στην χώρα χρηματοδοτήθηκε από τις τράπεζες.

Η οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας πέρα από τις βιομηχανίες, τις βιοτεχνίες και τα τραπεζικά ιδρύματα επήλθε και σε άλλους τομείς όπως στον αγροτικό τομέα με την καλλιέργεια και την εξαγωγή προϊόντων όπως η σταφίδα το βαμβάκι και ο καπνός.

Ωστόσο η είσοδος των προσφύγων στην Ελλάδα δεν ήταν απλή υπόθεση καθώς απαιτούσε την στήριξή τους από την πολιτεία και την πλήρη ένταξή τους μέσα στην κοινωνία. Υπήρξαν σημαντικές αλλαγές τόσο στην κοινωνία όσο και στην οικονομία και τον πολιτισμό καθώς οι πρόσφυγες είχαν μεγάλη τεχνογνωσία αλλά και ανάγκη για επιβίωση και πρόοδο.

Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα ήταν απαραίτητη καθώς βοήθησε στην τόνωση της εθνικής ομοιογένειας όσο και στην ανάπτυξη οικονομικών κλάδων που μέχρι τότε η Ελλάδα δεν γνώριζε. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί ο προσφυγικός οικισμός της Νέας Ιωνίας ο οποίος αναπτύχθηκε από τους πρόσφυγες και αποτέλεσε το επίκεντρο της εργασίας.

Στους Ποδαράδες οι πρόσφυγες μπόρεσαν να σταθούν στα πόδια τους, να αναδεχθούν σε μια ισχυρή οικονομική δύναμη και τελικά να καταστούν σε μια αξιόλογη πολιτική οντότητα. Οι ντόπιοι κάτοικοι είχαν πολλές αντιρρήσεις ωστόσο κατάφεραν να ενσωματωθούν στις νέες συνθήκες διαβίωσης και ξεπέρασαν τα διάφορα εμπόδια. Η Νέα Ιωνία αρχικά είχε να αντιμετωπίσει πολλά σημαντικά ζητήματα προκειμένου να εξασφαλίσει υγιείς συνθήκες διαβίωσης για τους πρόσφυγες, στέγαση και εργασία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι η περιοχή δεν είχε δίκτυο ύδρευσης και αποχέτευσης γεγονός που δυσχέραινε την ζωή των προσφύγων. Ωστόσο η δημιουργία μιας τέτοιας βιομηχανικής πόλης δίπλα στην πρωτεύουσα οδήγησε στην δημιουργία τέτοιων δικτύων προκειμένου να καλύπτονται οι ανάγκες της βιομηχανίας και των νοικοκυριών.

Η Νέα Ιωνία είχε πλούσιους υδάτινους πόρους τους οποίους σε αρκετές περιπτώσεις τους εκμεταλλεύονταν οι βιομηχανίες εις βάρος των προσφύγων, γεγονός που οδήγησε σε πολλά προβλήματα, κοινωνικές ανισοροπίες και συγκρούσεις.

Αξίζει ωστόσο να τονιστεί ότι η λειψυδρία αποτελούσε ανέκαθεν ένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα της Αττικής διότι τα επιφανειακά νερά ήταν πάντα λιγοστά καθώς δεν υπάρχουν μεγάλα ποτάμια και λίμνες. Η υδροδότηση της πόλης γινόταν κυρίως από πηγές και από πηγάδια ενώ υπήρχαν και κρήνες διάσπαρτες εντός της πόλης και πολλές δεξαμενές που συγκέντρωναν το βρόχινο νερό.

Ωστόσο με την πάροδο των ετών το πρόβλημα της ύδρευσης κατάφερε να επιλυθεί και υπήρξε πλέον σημαντική η συμβολή του στην ανάπτυξη της βιομηχανίας καθώς η ταπητουργία βασιζόταν στην ύπαρξη νερού. Με τα χρόνια πολλές βιομηχανίες έκαναν την εμφάνισή τους με εκείνες του Κυρκίνη να ξεχωρίζουν. Τράπεζες άρχισαν να χρηματοδοτούν την βιομηχανία και όλο και περισσότερα εργοστάσια ιδρύονταν. Αν και η χώρα βρισκόταν σε κρίση, πραγματοποιήθηκαν πολλές επενδύσεις στον βιομηχανικό τομέα με αποτέλεσμα να τονωθεί η οικονομία της χώρας και να αναδειχθεί ως μια βιομηχανική δύναμη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλία – έρευνες - Τύπος

- Βεργόπουλος Κ., (1993), *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη, η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο*, εκδόσεις Εξάντας
- Βογιατζόγλου Ο, (1997), *Η βιομηχανική εγκατάσταση στη Νέα Ιωνία - Παράμετρος αστικής εγκατάστασης*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα
- Βογιαντζόγλου, Ο., (2010), «*Η βιομηχανική κληρονομιά*», Κέντρο Περιβαλλοντικής εκπαίδευσης Νάουσας, σελ. 22
- Γκιζελή Β, (1984), *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*, Εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα
- Εφημερίδα Καθημερινή, (1997) *Μικρά Ασία: η Άγνωστη Πισιδία*, Αθήνα
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, (2007), *Πέρα από την Καταστροφή, Μικρασιάτες Πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Β' Έκδοση, Αθήνα
- Καλέσιου, Μ., (2008), *Η εγκατάσταση των προσφύγων του 1922 στη Νέα Ιωνία και οι απαρχές της εκβιομηχάνισης. Το ζήτημα του νερού*
- Καραμούζη, Α., (1997), *Καταγραφή και χαρτογράφηση των προσφυγικών οικισμών στον ελληνικό χώρο από το 1821 έως και σήμερα*, στο Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα, Πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα 11-12/4/1997
- Λεοντίδου Λ, (1989), *Πόλεις της Σιωπής - Εργατικός Εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα

- Λεοντίδου, Λ. (2001), *Πόλεις της Σιωπής: Εργατικός Εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*, Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ
- Λιάκος Α, (1993), *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα
- Λοΐζος Δ, (1994), *Οι Μεγάλες Δυνάμεις, η Μικρασιατική Καταστροφή και η Εγκατάσταση των Προσφύγων στην Ελλάδα 1920-1930*, Αθήνα
- Μελαδάκης, Γ., (2001), 'Ένα σύγχρονο παράδειγμα πολεοδομικού σχεδιασμού στο Λεκανοπέδιο Αττικής: Η βιομηχανική ζώνη της Δραπετσώνας, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
- Μπίρης, Κ., (1995), *Αι Αθήναι*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα
- Παπαγγελοπούλου Π., (1999), *Κοινωνική διαστρωμάτωση και μορφολογία δύο γειτονικών οικισμών Ψυχικού και Νέας Ιωνίας από το 1923 και έπειτα*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα
- Προγουλάκης, Γ. (2009), *Σχεδιάσμα ελληνικής οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Προγουλάκης Γ. (2009) *Από την Μικρασιατική Καταστροφή στις Παραμονές της Μεταπολίτευσης*, Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Σαπουντζάκης Χ, (1980), *Η Νέα Ιωνία του Χθες και του Σήμερα*, Κέντρο Σπουδής και ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού
- Σαρηγιάννης, Γ. (2000), *Αθήνα 1830-2000. Εξέλιξη - Πολεοδομία - Μεταφορές*, Αθήνα, εκδόσεις Συμμετρία

- Τσοκόπουλος, Β. (1995), *Το ελληνικό Μάντσεστερ στο Ιστορική πορεία του Πειραιά*, Ένθετο 7 ημέρες, εφημερίδα Καθημερινή, 30/4/1995

ΠΗΓΕΣ

- <http://www.aformi.gr/2010/09/%CE%B7-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7/> Η ελληνική κοινωνία και οικονομία στη μεγάλη ύφεση της δεκαετίας του 1930.Αναρτήθηκε 16/09/2010
- <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%B5%CF%83%CE%BF%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF%CF%82> Μεσοπόλεμος.Αναρτήθηκε 02/11/2011
- <http://www.elefsina.gr/history/factoryrevolution.aspx?sflang=el> Επίσημη παρουσίαση δήμου Ελευσίνας.Ιστορικά-Βιομηχανική ανάπτυξη.

